

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií

Vysoká rozvodovost a její vliv na osobnost dítěte

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí bakalářské práce:
doc. PhDr. František Vízdal, CSc.**

**Vypracovala:
Magda Petrů**

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Vysoká rozvodovost a její vliv na osobnost dítěte“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno, 27.03.2009

.....
Magda Petřů

Poděkování

Děkuji panu doc. PhDr. Františku Vízdalovi, CSc. za metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat svému manželovi za morální podporu a trpělivost.

Magda Petru

OBSAH

Úvod	2
1. Vliv rodinného prostředí na vývoj osobnosti	5
1.1. Otec – důležitá součást života dítěte	6
1.2. Rozpad rodiny a jeho důsledky	9
1.3. Typy úpravy poměrů k nezl. dítěti a jejich úskalí	11
1.3.1. Svěření do péče jednoho z rodičů	11
1.3.2. Společná péče	12
1.3.3. Střídavá péče	13
1.3.4. Kriteria pro posouzení výchovných předpokladů rodiče	14
1.4. Dílčí závěry	15
2. Problémy při styku rodiče s nezletilým dítětem po rozpadu rodiny	18
2.1. Bránění ve styku	19
2.2. Popouzení	19
2.3. Syndrom odcizeného rodiče	20
2.4. Kasuistiky	24
2.4.1. Casus 1 – Roman A., nar. 1993, délka sporu 11 let	24
2.4.2. Casus 2 – Jakub C., nar. 1997, délka sporu 10 let	27
2.4.3. Casus 3 – Jan K., nar. 1998, délka sporu 5 let	31
2.4.4. Srovnání případových studií	32
2.5. Dílčí závěry	33
3. Rozvrat rodiny a škola	34
3.1. Vliv rozpadu rodiny na školní úspěšnost a chování dítěte	35
3.1.1. Projevy rozpadu rodiny u dětí do šesti let	36
3.1.2. Projevy rozpadu rodiny u žáků na 1. stupni ZŠ	36
3.1.3. Projevy rozpadu rodiny u žáků na 2. stupni ZŠ	37
3.1.4. Projevy rozpadu rodiny u studentů SŠ	38
3.2. Dílčí závěry	39
4. Možnosti řešení	41
4.1. Rodinné poradenství	42
4.2. Mediace	43
4.3. Řešení právní cestou	44
4.4. Dílčí závěry	48
Závěr	50
Resumé	53
Anotace	55
Klíčová slova	55
Annotation	56
Keywords	56
Seznam použité literatury	57

Úvod

Člověk přichází na svět vybaven pouze vrozenými reflexy a instinkty a osobností se stává v průběhu života začleňováním do společenských vztahů - socializací. Při vývoji osobnosti jednotlivce má nezastupitelné místo zejména rodina. Vliv rodinného prostředí a rodinné výchovy je nejdůležitějším formativním vlivem, který na člověka působí a významně ovlivňuje jeho další život.

Rozvod je jednou z nejtěžších zkoušek v životě člověka a klade nesmírné nároky na psychiku rodičů i psychiku dítěte. Rozvod (rozchod) rodičů zanechá v duši dítěte vždy šrámy a záleží jen na vyspělosti a morálních kvalitách rodičů, zda tyto šrámy budou mírné a snadno se zhojí, nebo zda budou hluboké a navždy poznamenají osobnost dítěte.

Charakteristickým průvodním jevem sporů rodičů o výchovu nezpl. dětí a o styk dětí s tím rodičem, jemuž nebyly děti svěřeny do výchovy po rozvodu či rozchodu rodičů, je bránění tomuto styku rodičem, který má děti ve výhradní péči. V převážné míře, nikoliv však absolutně, jsou postiženými rodiči otcové. Z hlediska vývoje dítěte vede absence výchovného vlivu otce často k narušení jeho přirozeného průběhu. Předchozí vytěsnění otců z výchovy lze vysledovat i za různými prospěchovými a kázeňskými problémy ve škole, podléhání vlivu návykových látek a kriminálními delikty. Nejen pro chlapce, ale i pro děvčata je otec důležitým vzorem pro výchovu k jejich budoucímu manželství a rodičovství.

Dlouhotrvající stres, který dítě při porozvodových „bojích“ rodičů prožívá, ovlivňuje všechny oblasti zdraví dítěte, včetně zdraví tělesného. Jeho dopad lze v některých případech srovnávat s následky těžkého psychického traumatu. V praxi se bohužel často setkáváme s případy, kdy se jako jeden z následků rozpadu vztahu mezi rodiči objeví snaha jednoho z nich manipulovat s dítětem s cílem odtrhnout dítě od druhého rodiče. Takové jednání závažným způsobem trvale narušuje zdárný vývoj dítěte. V průběhu své dvanáctileté práce na oddělení péče o děti dříve okresního, nyní městského úřadu, se denně setkávám s rodinami, které prochází těžkým obdobím rozpadu rodiny a mohu potvrdit, že spor o úpravu rodičovské zodpovědnosti je vždy nejnepříjemnější fází rozvodového řízení a nejvíce zasahuje právě dítě.

Ve své bakalářské práci jsem se rozhodla věnovat tématu rozpadu rodiny v důsledku rozchodu rodičů a vlivu vleklých neshod rodičů o úpravě rodičovské zodpovědnosti na vývoj osobnosti dítěte. Téma práce jsem zvolila velmi obecné, protože jsem si při zpracovávání projektu bakalářské práce nebyla ještě zcela jistá, jakým směrem se moje práce vyvine. Po prostudování literatury a srovnání teoretických poznatků s mými zkušenostmi z praxe, které jsem mj. promítla do uvedených kasuistik, jsem text práce zaměřila na zmapování důsledků rozvodu, resp. na vliv a dopad těchto důsledků na rozvoj osobnosti dítěte. Také jsem chtěla poukázat na důležitost otce v životě dítěte a na nezastupitelnou roli otců ve vývoji osobnosti každého z nás.

Cílem práce je dokázat, že dlouhodobý a konfliktní rozvod a následné „boje o dítě“ ohrožují psychické zdraví dítěte v krátkodobé i dlouhodobé perspektivě. A v konečném důsledku je výsledkem souboje rodičů pouze pochroumaná osobnost dítěte. Je to prohra všech zúčastněných a dítěte zejména. Cílem je tedy nejen popis problematiky, ale i snaha poukázat na negativní jevy, které ovlivňují vývoj osobnosti dětí v souvislosti s rozpadem rodiny a v nespoleční řadě naznačení možností řešení či spíše prevence podobných jevů.

Práci jsem rozdělila do pěti hlavních kapitol, z nichž má každá několik podkapitol, a které popisují jednotlivé pojmy a problémy související s tématem. V první kapitole se zabývám vlivem rodinného prostředí na vývoj osobnosti dítěte, dále se soustředím na popis a zdůraznění významu otce pro zdravý rozvoj dětské osobnosti. V dalších podkapitolách se věnuji rozpadu rodiny, popisu jeho důsledků a také pojednání o jednotlivých typech úpravy poměru k nezletilým dětem po rozpadu rodiny. Před shrnutím poznatků první kapitoly se soustředím na popis kritérií podstatných pro posouzení výchovných předpokladů rodičů. Obsahem druhé kapitoly je rozbor možných problémů styku rodiče s dítětem po soudní úpravě rodičovské zodpovědnosti, jako je bránění ve styku, popouzení nebo přímo vytvoření syndromu odcizeného rodiče. Syndrom odcizeného rodiče (PAS) je v posledních letech jedním z nejzávažnějších a bohužel rozšiřujících se následků rozvodů. Postup při programování dítěte a jeho odcizování druhému rodiči je ve všech případech podobný. Liší se snad jen zanícením a hloubkou nenávisti mezi rodiči. Čím je zanícení větší a nenávist rodičů silnější, tím dramatičtější je průběh celého sporu. Dojde-li k situaci, kdy je jeden rodič, násilně oddělen od dítěte a nemá možnost se podílet na jeho výchově, má to vždy negativní následky na chování dítěte. Dítě, které je pasivním divákem nechutného zápasu mezi rodiči, si pro svoji budoucnost snadno vytvoří názor, že normy a zákony se mohou beztrestně

překračovat. Z toho plynou i potíže s uznáním autority učitelů a vychovatelů. Jednou z podkapitol jsou kasuistiky tří dlouhodobých případů sporů o děti, kterými jsem se dlouhodobě zabývala jako kolizní opatrovník v rámci činnosti oddělení péče o děti městského úřadu. Popisem vlivu rozpadu rodiny na školní úspěšnost a chování dítěte se zabývám ve třetí kapitole. Tuto kapitolu jsem se snažila rozčlenit dle věku dětí, resp. do věkových kategorií, dle kterých lze vysledovat změny v postojích dětí k rozvodu. Další část práce – 4. kapitola – je věnována typům řešení sporů mezi rodiči. Zdůrazňuji zde zejména možnosti rodinného poradenství a mediace, které jsou z mého pohledu nejprospěšnější pro urovnání konfliktů mezi bývalými partnery. Jako poslední uvádím řešení pomocí právních kroků, které bych ale označila jako mezní možnost. Jde totiž o to, že jakékoliv soudní či trestní řízení vyvolá u protistrany spíše vztek a odvetu než ochotu ke spolupráci. V některých případech však jiné řešení bohužel není možné. V závěru práce se soustředím na shrnutí a vyhodnocení všech poznatků se zaměřením na to, zda bylo dosaženo cíle práce.

1. Vliv rodinného prostředí na vývoj osobnosti

Každý člověk je sociálně determinován řadou společenských skupin, především rodinou a školou. Dítě přichází na svět vcelku chudě vybaveno vrozenými vzorci chování, o to více je však vrozeně schopno adaptovat se na podmínky, v nichž od narození žije a učit se všemu, co pro svůj život potřebuje. Přirozeným rámcem pro toto učení je rodina a to, čemu se dítě naučí, je určováno jejím působením. Rodina má uspokojovat nejen biologické potřeby dítěte, ale i jeho základní psychické potřeby, především potřebu bezpečí a trvalého citového vztahu. Kvalita i kvantita rodinné péče o dítě jsou rozhodujícími činiteli v jeho vývoji a při utváření osobnosti dítěte. Kromě kvality a míry poskytovaných podnětů je důležité i to, jak dítě tyto podněty chápe a jak se s nimi vyrovnává.

Rodina od prvních měsíců života předává dítěti sociální hodnoty, normy, pravidla, způsoby komunikace, způsoby uvažování a řešení situací, vytváří základ pro formování vlastní identity, pro tvorbu obrazu o sobě samém, pro postoj k sobě samému. Vliv rodiny se projevuje v sociální komunikaci, rodina vytváří předpoklady pro porozumění dítěte okolnímu světu. Tím se stává podstatným činitelem při utváření osobnosti dítěte, také ovšem i vzniku případných odchylek a deformací. V rodině se tedy klade základ struktury osobnosti, vytvářejí se rysy osobnosti a rodina se tak podstatným způsobem podílí na vytváření základu osobnosti dítěte. Zde se dítě poprvé pokouší uplatnit své rozvíjející se schopnosti, z reakcí rodičů, z odměn a trestů za své chování, se dozvídá, co je správné a špatné, ale i jak je ve svých činnostech úspěšné.

Rodina a její vztah k dítěti ovlivňuje podstatným způsobem základní vztah důvěry, který si dítě vytváří k okolnímu světu. Ujistění o tom, že svět je dobrý a je možno mu důvěřovat, získává dítě z pocitu bezpečí a lásky, který mu poskytují milující rodiče. Způsoby chování, přijímání či odmítání dítěte, vzájemné rozmlísky mezi rodiči, kterých je dítě od útlého věku svědkem, nepůsobí pouze aktuálně, ale mají dlouhodobé důsledky pro celkový vývoj dítěte.

1. 1. Otec – důležitá součást života dítěte

Z rodičů je to obvykle matka, k níž má dítě hlubší a pevnější vztah. Je to dáno faktem porodu, kojením, dlouhodobou péčí matky o dítě a většinou mnohaletým intenzivním kontaktem. Dítě si jako kojeneček a batole zvykne na matčino zacházení, pach, hlas. I v pozdějších letech se matka předškolákům a školákům věnuje o něco více než otec. (*Bakalář, 2006:60*) Nemusí to tak však být vždy.

Je prokázáno, že i v mužích se rodičovská láska probouzí s narozením dítěte a prvním kontaktem s ním právě tak, jako v ženách. A osobnosti obou rodičů se rozvíjejí tak, jak se vyvíjí osobnost dítěte. Míra kontaktů otce s narozeným dítětem často souvisí s jeho vzpomínkami na to, jaký měl vztah se svým otcem. Být zodpovědným otcem je ceněná hodnota. A pokud se rozhodnutím soudu stane pečujícím rodičem matka, má to vliv na mužovo vědomí o sobě, naruší se jeho sebedůvěra a vynoří se řada pochybností o sobě samém. Může se stát a stává se, že otec na ztrátu kontaktu s dítětem reaguje pomstychtivě (vypořádává se tak s bývalou manželkou) cestou neplacení výživného, odmítáním formálně se domlouvat na přispívání na kroužky, sportovní potřeby apod. Richard A. Warshak v knize *Revoluce v porozvodové péči o děti* (*Warshak, 1996:66*) klade otázku: Kam se všichni otcové podělí? Nabízí odpověď: Může to být často tím, že řada mužů byla po stránce věnování se dětem vychovávána špatně. V jejich životě se dostatečně neoceňoval význam pevného citového pouta mezi otci a jejich potomky, takže někteří otcové se hodně dětem věnovali za trvání manželství, ale brzy po rozvodu se stáhli a jejich kontakt s dětmi se oslabil. U mnoha z nich proto, že přestaly platit každodenní rituály, kontakty, hraní si, učení se s nimi, společné výlety atd. Otec se stal „příležitostným návštěvníkem“ svých dětí a neschopně udržuje tutéž hloubku a šíři rodičovského zaujetí. Děti se pak obávají, že by v případě rozdílu s otcem mohly o něj přijít úplně a při styku s ním jsou proto stažené, nepřirozené, což vytváří další problémy pro obě strany. Otcové sami často nedoceňují vlastní důležitost pro své děti. Právě tak jako děti, i je zasahuje po strávení víkendového dne či dní smutek při loučení. Někteří otcové se takové situaci vyhnou úplně, jiní silně kontakt s dětmi zředí. A další jsou pak zavaleni pocitem viny, zlosti, hanby či deprese, že si při setkáních s dětmi připomínají především ztroskotání manželství.

Někteří muži kladou větší důraz na jiné hodnoty než otcovství. Dětem se příliš nevěnují ani v manželství a v případě rozvodu je ponechávají v péči matek bez jakéhokoliv pocitu újmy. Mají svůj životní styl, do kterého každodenní starost o děti nezapadá. Někdy nevyužívají ani omezené možnosti styku s dětmi, což je pro děti velmi zraňující. (Černá, 2001:25)

V praxi se setkáváme s několika typy otců. Jedni trestají prostřednictvím nezájmu o děti své bývalé manželky, které byly iniciátorkami rozchodu. Snaží se, aby bývalé partnerky samy trpěly trápením svých dětí, kterým se po otci stýská. Další skupina mužů se po rozvodu s dětmi přestává vídat úplně. Mají své děti rádi a z počátku stojí o to, podílet se na jejich výchově. Neunesou ale změnu vzájemného vztahu, jeho jakési ochlazení a zmenšení své role v životě dětí a raději volí únik z těžké životní situace a vztahy s dětmi úplně přeruší. Jiná kategorie mužů by se o děti ráda starala, ale přiklání se k názoru, že matka se o dítě umí postarat lépe a považují se za méně schopné v péči o děti. Menšinou je stále skupina mužů, kteří se rozhodnou porušit společenské konvence a žádají svěření dětí do své péče. Ti se setkávají s mnohými obtížně překonatelnými překážkami právního i společenského charakteru. (podle Černá, 2001:25-26)

Přítom úloha otce v životě dítěte sehrává po celou dobu jeho života významnou roli. Pevný vztah mezi otcem a dítětem, dokonce i během novorozeneckého období, může podporovat vývoj intelektu dítěte. Otec pomáhá synovi dosáhnout ve škole úspěchu tím, že slouží jako příklad muže, který úspěšně funguje mimo domov. Také u dívek podporující otec pozitivně působí na jejich intelektový vývoj a mnoho úspěšných žen připisuje svůj úspěch otcovské inspiraci. Děti, o něž se otcové starají, snášejí lépe stres, jsou-li ponechány samy s cizí osobou. Synové, jejichž otec je delší dobu v jejich životě nepřítomen, častěji trpí pocity osamění, izolace až odcizení. V adolescenci, kdy se děti postupně odpoutávají od rodičů, jsou děti vychovávané pouze matkou více závislé a často se vyhýbají osamostatnění. Otec v těchto případech může pomoci tím, že jim nabízí bezpečný, na matce nezávislý vztah. Hlavním úkolem období adolescence je vytváření vztahu k příslušníkům opačného pohlaví. Pro chlapce je otec vzorem mužnosti a tak syn, vyrůstající bez otce, si jen obtížně osvojuje typicky mužské chování, mužský způsob řešení zátěžových situací. Z toho může pramenit jistá citová nezralost a projevující se agresivita, vycházející ze vzorců chování obsahujících prvky závislosti a pasivity. Podporující otec s úzkým vztahem k synovi zvyšuje jeho naději na úspěšný vztah v manželství.

I v životě dívky hraje otec nezastupitelnou roli. Pro děvče je otec prvním mužem v jejím životě. Jeho přítomnost jí pomáhá zejména v dospívání k vytvoření si budoucího postoje k mužům i partnerství jako takovému. Dívky, které neměly se svým otcem pozitivní vztah, mohou mít později sklony k pocitům nejistoty ve vztazích s muži. I u dívek platí, že schopnost ženy k vytvoření úspěšného manželského vztahu je zvýšena, pokud sama prožila hezký citový vztah se svým otcem.

Na základě různých výzkumů (*blíže srv. Warshak, 1996:30-38 a Černá, 2001:29-35*) byl potvrzen význam otce pro dítě. V mnoha oblastech je otec pro dítě velmi důležitý a ví se, že jeho účast na výchově a formování osobnosti dítěte je nenahraditelná. Otec (který se věnuje svým dětem a pečuje o ně) ovlivňuje vznik a vývoj mnoha charakterových rysů dětí. Lze uvést především:

- odpovědnost (děti vychovávané otcem mají větší smysl pro odpovědnost, přijímají více odpovědnost za své chování a chovají se zodpovědněji),
- samostatnost (děti, o něž se otcové starají, snáší lépe situace, kdy jsou ponechány samy s cizím člověkem a v období adolescence, kdy by se měly odpoutávat od rodičů, nemají takové problémy jako děti vychovávané bez otce, u kterých se může projevit nadměrná závislost na matce),
- sociabilitu (absence otce sice nemusí vést k asociálnímu chování, lze však konstatovat, že přítomnost otce ve velké míře přispívá k prevenci asociálního chování.

„Chlapci vyrůstající bez otce trpí obtížením vyplývajícím z nedostatku autority a možnosti najít si identifikační zdroj. Dívky si pak z dětství bez otce odnáší nejistotu ve vztazích s muži a sníženou schopnost navázat a udržet kvalitní a stabilní partnerský vztah“ (*Černá, 2001:34*).

Dítěti svěřenému do výchovy jednoho z rodičů zároveň chybí vzorec chování druhého z rodičů (většinou otce). Pokud je totiž dítě, jak tomu nejčastěji bývá, u otce dva víkendy v měsíci, nemá otec často možnost uplatňovat svoji otcovskou a mužskou roli v plné míře. Většinou proto, že na to nezbyvá dostatek času, ale i proto, že se snaží užít si víkend s dítětem a neprožívá s ním běžné všední starosti. V mnoha případech se otec vůbec nedostane do konfrontace se starostmi a záležitostmi dítěte, protože o nich neví a dítě mu o nich neřekne, aby nekazilo víkend. Samozřejmě toto platí zrcadlově v případě svěřením dítěte do výhradní péče otce.

Veškeré faktory ukazují, že otec je v životě stejně důležitý, jako matka. Napomáhá celkovému rozvoji dítěte, má velký vliv na postoj ke vzdělání, na jeho začlenění do

společnosti, na jeho budoucí vztah k životnímu partnerovi. Veškeré pozitivní vlivy otce na vývoj samozřejmě předpokládají, že jde o otce, který svou otcovskou roli bez výhrad přijímá, přistupuje k ní zodpovědně, považuje ji za důležitou, že je to otec citově angažovaný, pečující, věnující svým dětem značnou část svého volného času.

Názory na roli otce v životě dětí se však různí. Významem otce pro vývoj dětí se zabývá např. prof. Jean Le Camus z Univerzity v Toulouse, který na toto téma přednášel v červnu roku 2000 na UK v Praze. Podle jeho názoru neexistují důkazy o tom, že absence otce znesnadňuje přijetí mužské pohlavní role u chlapců. Výzkumy se nyní soustřeďují na ověření hypotéz, že absence otců u chlapců předškolního věku vede k nedostatku sebeprosazení a u chlapců ve školním věku v možné vyšší agresivitě. Tyto efekty absence otce ve výchově jsou však zatím pouze hypotetické a je možné, že jsou zprostředkovány skrze změněné chování matky k synovi. (*Sobotková, 2001:134*)

1. 2. Rozpad rodiny a jeho důsledky

Rozvod je jednou z nejtěžších zkoušek v životě člověka a klade nesmírné nároky na psychiku rodičů i psychiku dítěte. Dítě je na tom o to hůře, že se jej rozvod sice přímo dotýká, ale nemá prakticky žádnou možnost zasáhnout do jeho průběhu. Rozpad rodiny je pro každé dítě smutným a tísnivým zážitkem, ať již je dítě v době rozvodu v jakémkoliv věku. Rozvod rodičů je negativní zážitek jak pro batole, které jej sice nechápe, ale velmi výrazně vnímá nálady rodičů i atmosféru v rodině, tak i pro dítě již dospělé. U dítěte vždy nastupuje pocit ztráty jistoty, kterou mu rodina poskytovala, často se u dítěte projeví i pocit viny za rozvod. Spor o úpravu rodičovské zodpovědnosti je často nejnepříjemnější fází rozvodového řízení a nejvíce zasahuje právě dítě. Dlouhodobý a konfliktní rozvod ohrožuje psychické zdraví dítěte v krátkodobé i dlouhodobé perspektivě, dlouhotrvající stres ovlivňuje všechny oblasti zdraví dítěte, včetně zdraví tělesného. Jeho dopad lze v některých případech srovnávat s následky těžkého psychického traumatu (např. sexuálního zneužití). Nedoceňovaný a rodiči opomíjený je dlouhodobý vliv na další partnerský život dítěte v dospělosti. Vysoký výskyt rozvodů mezi partnery z rozvrácených rodin jistě nelze považovat za náhodný.

V praxi se bohužel často setkáváme s případy, kdy se jako jeden z následků rozpadu vztahu mezi rodiči objeví snaha jednoho z nich manipulovat s dítětem s cílem odtrhnout dítě od druhého rodiče. Takové jednání závažným způsobem trvale narušuje zdárný vývoj dítěte a časem se obrátí i proti rodiči, který manipulaci provádí. Tento jev se většinou z počátku vyvíjí ve skryté podobě a je proto podceňován.

Již v době 1. republiky byla úroveň rozvodovosti v českých zemích považována za relativně vysokou. Po 2. světové válce stoupala křivka rozvodovosti jen mírně, rychlejší nárůst se projevil až v polovině 60. let 20. století. Z počáteční úrovně okolo 10 tisíc rozvodů ročně (začátek 50. let 20. století) se postupně počet rozvodů zvedal na 20 tisíc (tuto hranici překročil v roce 1969) až na současných cca 30 tisíc ročně (od roku 1984). Dosud nejvíce rozvodů bylo zaznamenáno v roce 1996 (33 113), kdy byla i nejvyšší hrubá míra rozvodovosti (3,21 rozvodů na 1000 obyvatel). Úroveň rozvodovosti můžeme nejpřesněji popsat pomocí ukazatele úhrnné rozvodovosti, který vztahuje rozvody ke sňatkům, ze kterých vycházejí. Od 60. let 20. století trvale narůstá, v roce 1996 poprvé překročil hranici 40% a nadále stoupá. V roce 1998 se již 43% z původně uzavřených manželství rozvedlo a v současné době se stále pohybuje okolo 41%.

Rozvod vyžaduje citové a sociální přizpůsobení se nové situaci, zkráceně psychorozvod. První ze čtyř fází psychorozvodu zahrnuje citové odpoutání se a přijetí reality. Především u partnera, který je opouštěn to představuje prožití emoční bouře, tj. stavu zoufalství, depresivních rozlad, hněvu a hostilných až útočných tendencí. Druhou fází je oddělení manželství od rodičovství. Třetí fáze je zaměření se na potřeby dětí, kdy si rodiče připustí a uvědomí, že děti mohou strádat a hledají cestu, jak dopady zmírnit. V závěrečné fázi jde o uspořádání života novým způsobem, jednání směřující k budoucnosti. Tento proces spolu s výsledky studií zabývajících se rozvodovými situacemi vybízí k zamyšlení, kde začít zmírnění negativního dopadu na dítě – třeba účelnou a erudovanou pomocí rodičům formou poradenství, terapeutické podpory či porozvodové mediace. (Ryšánková, 2002)

1.3. Typy úpravy poměrů k dítěti po rozpadu rodiny a jejich úskalí

Úprava poměrů k nezletilému dítěti znamená, že soud musí upravit práva a povinnosti rodičů k dítěti, zejména určit, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu (§26 odst. 1 ZOR).

Obvyklá soudní praxe vychází z úvahy, že matka je vždy schopna se postarat o dítě lépe než otec, pokud není prokázán opak, zatímco otec musí soudu prokázat, že je schopen se o dítě postarat. Skutečnost je pak taková, že přes 90% dětí je svěřováno do péče matky. Dle názoru odborníků (soudců, právních zástupců, sociálních pracovníků) je tomu tak proto, že asi 80% otců již předem kapituluje a o svěření dítěte do své péče ani nežádá. Hlavní boj v soudních síních opatrovnických soudů se tak svádí o výši alimentární povinnosti a o úpravu styku.

Jsou-li však oba rodiče způsobilí vychovávat své dítě a mají-li o jeho výchovu zájem, může jim být dítě svěřeno do společné, popř. střídavé výchovy. V následujících podkapitolách popíší jednotlivé typy úpravy poměrů a pokusím se poukázat na problémy, s kterými se mohou potýkat nejen rodiče, ale především děti.

1.3.1. Svěření do péče jednoho z rodičů

Je-li dítě svěřeno do výhradní péče jednoho z rodičů, téměř vždy je postiženo ztrátou plnohodnotného vztahu s druhým rodičem. Vzhledem k poměru svěřování dětí matkám a otcům, jde většinou o radikální omezení kontaktu s otcem. Současná standardní úprava poměrů k dítěti, tj. svěření do péče matky a stanovení styku otci 1 víkend za 14 dní, bere otcům jedno z jejich základních práv, a to vychovávat své dítě. Tím, že soud stanoví otci pouze minimální kontakt s dětmi, ztratí takový otec autoritu v záležitostech svých dětí. Není již součástí jejich života, ale stává se příležitostným návštěvníkem. Přitom je přirozené, že otec stejně jako matka vkládá do života svých dětí naději, chce o ně pečovat, chce být u toho, jak rostou, předávat jim své zkušenosti, vzdělávat je, vést je životem, chránit je, podílet se na utváření jejich osobnosti. Na to však jeden víkend za čtrnáct dní neposkytuje dostatek prostoru. (*Žemličková, 2006*)

Problémy dětí ve výhradní péči mohou mít různé formy: úzkost, depresi, nedostatečné sebeovládání, omezení schopnosti vytvářet intimní vztahy, nejistotu z hlediska sexuální role a zejména průvodce téměř všech emocionálních problémů a poruch chování – nízkou míru sebeúcty a nízké sebevědomí. Důležitou roli hraje především atmosféra, ve které se dítě ocitá. Nezletilé děti se i přes počáteční distres většinou adaptují na život pouze s jedním rodičem během dvou až tří let, pokud ovšem žije rodina klidným životem a nepřetrvávají hádky rodičů nebo není dítěti znemožňován styk s druhým rodičem. Psychologové jsou dokonce přesvědčeni, že se dítě lépe vyvíjí v dobře fungující rodině s jedním rodičem než ve vysoce konfliktní rodině s oběma rodiči. (*Sobotková, 2001:133*) Pokud se u dítěte vyskytnou vážnější poruchy chování, není dobré spatřovat příčiny pouze ve změně rodinné struktury. Na místě je spíše úvaha o tom, co může být příčinou těchto problémů – absence otce?, nižší socioekonomický status, který je zdrojem pocitu méněcennosti?, dlouhodobý konflikt mezi rodiči?. Závěry longitudinálních a srovnávacích výzkumů naznačují, že příčinou výraznější problémovosti dětí z rozvedených manželství by mohla být kombinace zejména právě uvedených okolností (*Sobotková, 2001:133-134*)

1.3.2. Společná péče

Společná výchova řeší situaci, kdy rodiče spolu nadále zůstávají v určité formě společenského soužití, např. společně bydlí, společně hradí alespoň část svých potřeb a zejména společně pečují o dítě, dělí se o jeho materiální zajištění a zabezpečení školních i mimoškolních aktivit. Při tomto uspořádání je zapotřebí vysoké míry kooperace a flexibility obou rodičů. Dětem přináší společná výchova stálý kontakt s oběma rodiči, kteří jsou tak oba pevnou a důležitou součástí jejich života. Děti ve společné péči obou rodičů se mnohem lépe vyrovnávají s rozchodem rodičů a obecně jsou v rodinných vztazích spokojenější než děti svěřené do výhradní péče matky nebo otce. Chybou je, pokud rodiče volí tuto formu péče o nezletilé děti a předpokládají, že stejný podíl odpovědnosti i práv ve vztahu k dítěti automaticky sníží míru nesnášenlivosti mezi nimi a napomůže ke zminimalizování napětí v jejich vzájemných vztazích. Společná péče nemůže zaručit srdečné vztahy mezi bývalými partnery. Pokud oba nemají dostatek kázně a sebekontroly, nejenže nejsou schopni spolupracovat, ale zvyšuje se i jejich vzájemné nepřátelství a pravděpodobnost, že do bitvy rodičů budou zapojeny i děti jako nástroj pro zraňování druhého.

1.3.3. Střídavá péče

Střídavá péče je nazývána nejlepším darem, který může dát rozvádějící se pár svým dětem“ (Černá, 2001:39)

Střídavou péči charakterizujeme jako 'svěření dítěte v určitém přesně vymezeném časovém období do výchovy jednoho rodiče a v dalším časovém období do výchovy druhého rodiče'. Zákon neuvádí, po jaké době by ke střídání mělo docházet. Dobré zkušenosti přináší praxe se střídáním po měsících. Střídavou péči však nelze brát jako zákonem stanovený kompromis mezi rodiči, kteří se nedokáží dohodnout, u kterého z nich dítě zůstane. Dle názoru psychologů Ilony Špaňhelové jsou podmínky pro střídavou výchovu následující: schopnost domluvit se na střídavé výchově; schopnost domluvit se na podobných výchovných principech; neočerňovat jeden druhého před dítětem; nikdy nemluvit špatně o druhém rodiči; umět společně komunikovat o věcech, které se dotýkají dítěte; zachovávat podobné výchovné postupy a stereotypy v domácnostech obou rodičů; pravdivě informovat druhého rodiče; být před dítětem pravdomluvní; nesoupeřit o lásku dítěte; v době, kdy je dítě u nich využít chvíle strávené s ním a starat se o něho, věnovat mu čas, užívat si to; mluvit o výchovných problémech nejprve s druhým rodičem a pokud žijí s jiným partnerem, nevnucovat dítěti postoje a názory toho druhého. (Žemličková, 2006) Institut střídavé výchovy ale není pro každého. Nelze brát v úvahu jen rodičovskou lásku k dětem, ale i schopnost komunikovat jako rodiče. To souvisí do značné míry se zvládnutým psychosociálním rozvodem. Každý z partnerů na rozvod reaguje odlišně. Ale při ochotě rodičů pracovat na zvládnutí všech důsledků rozvodu, se mohou postupně k psychickému vypořádání s rozvodem dobrat i ti rodiče, kterým trvalo rozvodové dění delší dobu. Pokud se potom budou snažit najít důvody k domluvě a budou přístupni naslouchat vzájemným návrhům, mohou v takovém případě mluvit o výhodách střídavé péče. Jestliže však jde o situaci, kdy důvodem rozvodu bylo domácí násilí (ať fyzické nebo psychické) nebo jeden z partnerů je osobností psychopatickou, je třeba rozhodovat značně obezřetně. Dětem by neprospělo, kdyby v době pečování násilného či psychopatického rodiče slyšely na adresu druhého rodiče hrubě ho snižující poznámky. Nebo aby se samy staly obětí násilného chování, protože svými reakcemi mohou druhého rodiče připomínat.

Často je konflikt mezi rodiči tak závažný, že žádná (dočasná natož trvalá) dohoda není možná. Základními předpoklady úspěšného průběhu střídavé péče je schopnost spolupracovat, hledat kompromisní řešení a v neposlední řadě také značná míra flexibility.

Výhodou střídavé výchovy je především možnost otce udržet si s dětmi kvalitní a hodnotný vztah. Kritici střídavé výchovy považují pravidelnou změnu prostředí pro dítě za značně stresující, poukazují na to, že dítě je ponecháno v nejistotě, kam patří a je mu znemožněno navázat bezpečný vztah alespoň k jednomu rodiči.

Většina rodičů má zájem s dětmi prožívat každý den. S tím je ale spojena otázka domluvy o dalších kontaktech po rozchodu. Moje zkušenosti z praxe ukazují, že děti jsou schopny úspěšně vstřebat a akceptovat střídání prostředí. Je však zapotřebí, aby toto střídání bylo pravidelné, aby dítě mělo jistotu, že jeho život má řád a nezažívalo strach z nejisté budoucnosti.

1.3.4. Kritéria pro posouzení výchovných předpokladů rodiče

Významnou roli při svěřením dítěte do výchovy má zejména citový vztah dítěte k rodiči. Tento vztah je důležitým ukazatelem rodičovské angažovanosti vůči dítěti a její kvality. Tím se stává i indikátorem výchovných předpokladů rodiče.

Posuzovatel by měl zjistit kvalitu a intenzitu takového vztahu, koho dítě akceptuje, kdo umí lépe uspokojovat potřeby dítěte apod. Při šetření může narazit na různá úskalí, např. že dítě má vytvořeno pevný citový vztah k rodiči, jehož celkový profil a výchovné předpoklady jsou velmi podprůměrné kvality.

Podmínky, v nichž bude dítě žít po rozvodu rodičů, z nichž výchovné schopnosti rodičů hrají hlavní roli, jsou zkoumány soudem jednotlivě a konkrétně, a to nejčastěji prostřednictvím kolizního opatrovníka, v našich podmínkách orgán sociálně právní ochrany dětí – OSPOD. Ve zvláště složitých případech je soudem ustanoven soudní znalec z oboru psychologie, který zkoumá schopnosti rodičů a potřeby dětí z hlediska svého oboru dosti podrobně. Posuzování kvality výchovných předpokladů je založeno na řadě významných kritérií. Mezi nejvýznamnějšími jmenujme zejména osobnost rodiče (zda je dobře fungující osobností, posuzována je citová zralost, psychosociální zralost). Rodič by měl mít značnou dávku lidské slušnosti, měl by mít jasné představy o světě a dovednosti, jak se v tomto světě bez ztráty cti pohybovat, měl by umět realisticky vidět své dítě, jeho vlastní schopnosti, nedostatky a

potřeby. Toto kritérium je považována za nejdůležitější, neboť se promítá i do dalších kritérií, kterými jsou:

vztah rodiče k dítěti -pozitivní vztah k dítěti, zdravá láska zaměřená především na rozvoj a štěstí dítěte, dítě ke svému normálnímu vývoji potřebuje trvalou přítomnost dospělé osoby, k níž si vytvoří pevný a trvalý vztah;

charakter, morálka, struktura mravních norem rodičů – k formování vlastního charakteru by mělo mít dítě dobrý vzor, dítě potřebuje někoho, kdo se mravními otázkami zaměstnává i trápí, pro koho je dobro i zlo důležitým životním tématem;

vzor pro vytvoření sociální, zejména sexuální role, identity – k uspokojivému osvojení role musí mít děti vhodný vzor, aby dítě mohlo přijmout svou roli zdravě, musí mít vhodný model – pomocí procesu identifikace s matkou děvče dospívá k pocitu, že je správnou ženou, chlapec stejně tak dospěje k pocitu, že je správným mužem pomocí procesu identifikace s otcem;

úroveň vzdělání a inteligence rodičů – rodič, který má výrazně vyšší vzdělání a inteligenci bude dítě více stimulovat v jeho rozumovém vývoji, předá mu více zkušeností a poznatků;

širší rodinného zázemí – širší rodinné zázemí je pro všestranný rozvoj dítěte a jeho pocit životní jistoty vždy příznivější;

kontinuita prostředí pro dítě – dítě by pokud možno nemělo přerhávat svazky s dalšími důležitými osobami a s prostředím, na které si zvyklo;

socioekonomický status – má-li rodič více finančních prostředků, může samozřejmě dítěti zajistit lepší životní podmínky zahrnující lepší, hodnotnější stravu, lepší podmínky pro rozvoj talentu apod. (*bliže viz Černá, 2001:66-69 nebo Bakalář, 2006:17-27*)

1.4. Dílčí závěry

Rodinné prostředí je nejpřirozenějším místem pro učení se dítěte a to, čemu se dítě naučí, je z velké části určováno působením rodiny. Rodina určuje sociální status dítěte, je rozhodující pokud jde o jeho sociální prestiž a sociální sebeuvědomění. Rodina, její sociální vztahy a způsob výchovy budou pro dítě zázemím, ze kterého bude vycházet, až si založí svoji vlastní rodinu. Skryté nebo zjevné poruchy rodinné atmosféry mohou nesprávně zaměřit vývoj osobnosti dítěte. Pocity psychické deprivace vznikající následkem dlouhodobého neuspokojování citových potřeb, mohou vygenerovat osobnost vyznačující se některými

psychickými zvláštnostmi, někdy až poruchami, které negativně ovlivňují zařazování jedince do společnosti.

Velmi často slýcháme názor, že dítě nemusí vyrůstat v úplné rodině. Je sice pravda, že společenské stigma plynoucí z rozvodu rodičů dnes již nepůsobí, to však neznamená, že rozvod ztrácí svůj psychologický význam jako faktor ovlivňující duševní zdraví dítěte a jeho osobnostní rozvoj. (*Kraus, 2008:85*)

Jak uvádí psycholog prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc. z pražské pedagogické fakulty UK: „ohrožené dítě potenciálně ohrožuje svět – může z něho totiž vyrůst člověk, který nejenže se nebude podílet na stavbě tohoto světa, protože se tomu nenaučil, ale který bude jeho zkázou, protože ho nenávidí za všechny křivdy, které mu způsobil“ (*Nucová, 2006*)

Podmínkou společné resp. střídavé péče je, že oba rodiče jsou způsobilí dítě vychovávat a mají o výchovu zájem. Samozřejmým předpokladem by měl být i souhlas obou partnerů se společnou, příp. střídavou péčí. V praxi však známe i taková rozhodnutí soudu, kdy žádný z účastníků (rodiče, kolizní opatrovník) se střídavou péčí nesouhlasí a přesto je soudem taková úprava poměrů stanovena. Důsledky takového rozsudku v případě, kdy rodiče nejsou schopni spolu smysluplně komunikovat a neshodnou se ani na elementárních záležitostech, jsou pro dítě tristní. O každé neshodě mezi rodiči (výběr školy, způsob a forma předávání dítěte) pak musí soud znovu rozhodovat a nepřátelství mezi rodiči úspěšně kvete, podporováno stále novými předměty sporu. Jak střídavá tak společná péče je možná pouze za předpokladu, že se rodiče již vyrovnali s rozpadem svého vztahu a jsou spolu schopni smysluplně komunikovat a určitým způsobem spolu vycházet. Musí však jít o skutečnou komunikaci, nikoliv o rezistentní komunikaci či pseudokomunikaci. Rezistentní komunikace je obvykle projevem nedůvěry nebo odmítání partnera, příjemce je pasivně rezistentní. Sdělení je sice vyslechnuto, ale „nezpracováno“, není stimulem k odpovědi, k činnosti či aktivitě. Pseudokomunikace, neboli „jakoby“ komunikace, pouze vyjadřuje skutečnost, že komunikující jedinci se fyzicky nacházejí v blízkém interakčním prostoru, ale komunikace nevyjadřuje jejich vztah, ani vývoj vztahu. Je obvykle vyvolána spíše jistým sociálním tlakem. (*Řezáč, 1998:123*) Je tedy zřejmé, že ani jeden způsob nevede k řešení problémů. Výhodou střídavé a společné péče je možnost zejména otců udržet si s dětmi intenzivní vztah, prožívat s dětmi skutečnou blízkost a skutečně své děti vychovávat. Takový vztah je nesrovnatelný s povrchními vztahy otců při „běžném“ svěřeni dítěte do péče jednoho

z rodičů, kterým je většinou matka. Dětem přináší společná péče oba rodiče, kteří jsou stále přítomni a dítě se tak může na každého z nich obrátit s jakýmkoliv problémem.

Garantem práv dětí rodičů, kteří se rozcházejí a chovají se k partnerovi jako k nepříteli, by měl být dle mého názoru stát, a to prostřednictvím svých zákonů, soudů, orgánů péče o dítě. Stát by měl být jakousi zárukou a dbát na to, aby dítěti nevznikla celoživotní újma ztrátou rodiče jen proto, že se neshodl s druhým rodičem jakožto partnerem. Aby měl rodič účinný vliv na výchovu dítěte, je dle psychologických výzkumů třeba, aby s ním trávil minimálně 30% času. Většina rozsudků o svěřeni dítěte do péče však dovoluje styk rodiči, který nemá dítě ve své výchově, pouze dva víkendy v měsíci. A to je samozřejmě velmi málo.

2. Problémy styku rodiče s nezletilým dítětem po rozpadu rodiny

„Skutečnost, že soud musí rozhodovat o úpravě styku s dítětem, je nejsmutnějším následkem rozvodu rodičů a svědčí o přetrvávajících nevyřešených problémech mezi rodiči a především o nevypořádaných vzájemných účtech. Ten účet je však ve svých důsledcích předkládán dítěti, které nemůže za to, že se maminka s tatínkem rozešli ve zlém.“ (Hrušáková, 2001:69)

Rozvodová situace zasahuje vždy všechny zúčastněné. Představme si rodinu s jedním nebo několika dětmi a rodiče, kteří se dostali jako partneři do protichůdných postojů. Nejčastější příznaky, které dospělí pocítují jsou zraněnost, odmítání komunikovat, vyčítání, neochota dohodnout i zdánlivě jednoduché podmínky, které by všem ulevily v trápení.

Spory rozvádějících se rodičů z běžného života zmizet nemohou. Lidé však často příliš energie vyčerpávají na to, aby druhého rodiče ze styku s dítětem co nejvíce nebo zcela vyloučili. Lepší by však bylo „zaměřit všechno své úsilí k vypracování optimálních podmínek pro vzájemné porozvodové kontakty“ (Matějček, Dytrych, 2002:53). Rozvedení rodiče se mohou cítit ukřivděni a bohužel se mnozí z nich mstí bývalému partnerovi prostřednictvím dětí. Přitom si sami pro sebe zdůvodní, že jednájí výlučně v zájmu nezl. dětí. Ve skutečnosti je to ovšem to nejhorší, co mohou pro své děti učinit. Jedna psychologická poučka praví: „...dítě přijme dva různé světy, dvě různá prostředí (a zvykne si v nich bez větších problémů), ale jen pokud se mu nepřátelsky nemíchají.“ (Matějček, Dytrych, 2002:54) Podle zkušenosti psychologů (Matějček, Dytrych, 1992:6) si rodiče bohužel málo uvědomují důležitost a význam této poučky, pokud se jim to ale podaří usnadní dítěti porozvodovou adaptaci. Nevystaví své dítě vnitřnímu konfliktu a napětí, které mohou vést ke vzniku neurotických potíží, poruchám chování a jiným nepříznivým komplikacím ve vývoji osobnosti dítěte. Většina rodičů je schopna se s druhým domluvit o styku s dětmi i bez zásahu soudu, protože dohoda o styku nutně schválení soudem nevyžaduje. V případě, že rodiče nejsou domluvy schopni, protože mezi nimi panují negativní emoce, je potřeba, aby opatrovnický soud upravil styk rodiče, kterému nebylo dítě svěřeno do výchovy. Jedná se o velmi citlivou otázku a v případě rodičovské nesnášenlivosti je problematický samotný výkon takového rozsudku.

2.1. Bránění ve styku

Jak již bylo řečeno, většina rozsudků ve věcech opatrovnických zní tak, že děti jsou svěřeny do výchovy matky a otci určen styk – nejčastěji 1 víkend za 14 dní.

Dohodou či soudem vymezený styk otce s dítětem se v některých případech snaží matky ještě více omezovat nebo úplně znemožnit. Snaha mít dítě pouze pro sebe, touha potrestat bývalého partnera, zloba a neochota připustit důležitost otce pro dítě, to jsou nejčastější důvody takového jednání. K bránění ve styku s otcem se některé matky uchylují i po delším čase po rozchodu, i když do té doby vše fungovalo a návštěvy probíhaly bez problémů. Jde např. o situaci, kdy potkají nového partnera a přejí si s ním založit novou rodinu bez jakékoli účasti bývalého partnera.

Prostředků, které matky k přerušování kontaktů mezi otcem a dítětem používají, je mnoho. Některé matky „pouze“ znepríjemňují předání dítěte a tím od začátku naruší průběh návštěvy. Jiné se snaží na dobu určenou pro návštěvu plánovat jinou atraktivní činnost tak, aby dětem bylo líto tuto činnost kvůli návštěvě opustit. Někdy zařídí na dobu schůzek pravidelnou zájmovou činnost dítěte a pak obviní otce, že by chtěl dítě o prospěšnou aktivitu připravit. Jindy si vymyslí nemoc dítěte a jiné dítě prostě nevydají. Důsledkem je oslabení až úplná ztráta vztahu dítěte k otci a další již výše zmiňované následky. (*Warshak, 2003:271*)

Bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem, pokud je opakovaně bezdůvodné, je považováno za změnu poměrů, vyžadující nové rozhodnutí o výchovném prostředí (§ 27 odst. 2 ZOR).

2.2. Popouzení

Popouzení definujeme jako „jakékoliv ovlivňování dítěte, přímé nebo nepřímé, s úmyslem snížit hodnotu druhého rodiče v očích dítěte. Intenzita popouzení může být různá, dítě může být popouzeno jedním rodičem vůči druhému nebo proti oběma rodičům vzájemně.“ Popouzení opět většinou matky, které mají děti ve výhradní péči, ve snaze vymazat otce ze života dítěte. Popouzení otcem proti matce samozřejmě také není vyloučeno.

Jde o záměrnou dlouhodobou činnost v neprospěch bývalého partnera. Matka soustavně před dítětem otce pomlouvá a ponižuje, vyzdvihuje jeho špatné vlastnosti a nepřipouští dobré, shazuje jej, ironizuje a zesměšňuje. Někdy to dělá v opravdovém přesvědčení o jeho špatnosti. Děti jsou velmi sugestibilní, na matce závislé, nechají se proto lehce přesvědčit a přijmou nepravdivou nebo alespoň silně zkreslenou představu o svém otci. Zaujmou k němu negativní postoje, reagují odtažením, strachem z otce či nenávisť k němu.

V důsledku se vše obrátí proti dítěti, které tímto prožívá dlouhodobý vnitřní konflikt. Cítí, že má s otcem mnoho společného a snižování otcových kvalit může vnímat jako snižování kvalit svých. Popouzení zanechává na duši dítěte značné následky, prohlubuje trauma z rozchodu rodičů a znesnadňuje dítěti adaptaci.

2.3. Syndrom odcizeného rodiče

... Tímto termínem označuji proces, kdy dítěti je vůči rodiči vštěpován odpor a kritika, které jsou neoprávněné anebo přehnané. ... (*Gardner, 1996:12*)

V odborné literatuře se setkáváme od 90. let minulého století s pojmem Parental Alienation Syndrome (PAS), který poprvé použil americký psycholog R. A. Gardner ve stejnojmenné publikaci, vydané v roce 1992. Překlad vybraných částí Gardnerovy knihy byl v České republice vydán v roce 1996 s názvem „Syndrom zavrženého rodiče“. Z hlediska překladu nebyl termín „zavržený“ vybrán nejvhodněji, neboť anglické slovo „alienation“ je sice významově bohaté, ale dle výkladu v různých slovnících nenabízí jako překlad slovo „zavržený“. I z hlediska významového je slovo „odcizený“ nejen vhodnější, ale i lépe vystihuje podstatu problému.

Je ovšem také třeba podotknout, že existuje určitá část odborníků u nás i v zahraničí, kteří existenci syndromu popírají. Např. stanovisko Asociace klinických psychologů ČR, formulované jejím presidentem PhDr. Petrem Goldmanem, u kulatého stolu s názvem „Respektování práv dítěte“, který se konal v květnu 2008 v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR, upozorňuje na nepřesnosti při překladu i výkladu termínu PAS a na zneužívání zmíněných nepřesností v praxi. Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10 ani DSM IV)

žádný takovýto syndrom nezná, syndrom zavrženého rodiče není považován za duševní poruchu ani poruchu chování ve smyslu nemoci. Syndrom je psychologický fenomén, který není z pohledu psychopatologie ani nemocí ani syndromem, jež by se charakteristice nemoci blížil. Dle některých názorů je chování dítěte, Gardnerem označované jako PAS, jen logickou reakcí dítěte na situaci, kterou navodili rodiče a není tedy důvod dítě označovat nějakým syndromem.

Soudní znalci z oboru psychologie se však stále častěji zaměřují ve svých posudcích na zkoumání, zda se v případech, kdy se dítě nevidá s jedním z rodičů, jedná o PAS a i soudci opatrovnických soudů berou existenci PAS v potaz při rozhodování o úpravě rodičovské zodpovědnosti k nezletilým dětem.

V souvislosti se syndromem odcizeného rodiče hovoříme o tzv. „programování“ dítěte. Dítě, závislé na jednom rodiči a popouzené proti druhému, si začne samo vyvíjet vlastní postoje vůči tomuto rodiči a nakonec jej zavrhne.

... Koncept zavrženého rodiče zahrnuje kromě popouzení také další aspekty. Programující rodič přispívá k odcizení dítěte nejenom vědomě, ale i podvědomě. Navíc, a to je velmi důležité, se na rozvoji syndromu podílí i samo dítě, nezávisle na rodiči. Významnou úlohu tu hraje i prostředí a rodina, v níž dítě žije. ... (*Gardner, 1996:12*)

Motivací programujícího rodiče je v převážné většině případů nenávist a pomsta, jakýsi trest pro toho druhého, který ho opustil. Dítě je často jedinou možností, jedinou „pákou“ proti tomu druhému, možností, jak jej zasáhnout, ponížit, zničit. Nemluvíme zde však o situacích, kdy v rodině bylo pácháno domácí násilí, a to ať mezi rodiči nebo rodičem na dítěti, případně kdy bylo dítě zneužíváno a vytvořilo si tak negativní vztah k jednomu z rodičů samo, na základě vlastních zkušeností.

... Termín /PAS/ je použitelný jen tehdy, kdy rodič nedal důvod k tomu, co by u dítěte mohlo vyvolat oprávněnou nenávist. Většina pozorovatelů by o takovém rodiči soudila, že dítěti poskytoval normální láskyplnou péči... (*Gardner, 1996:13*)

R. A. Gardner popsal ve své knize osm základních kritérií, podle kterých lze poznat, zda se v daném případě skutečně jedná o PAS.

Prvním kritériem je tzv. kampaň za degradaci druhého rodiče, kdy dítě na pouhý dotaz spustí výčet záporných vlastností, zlých činů, špatného chování 'nenáviděného' rodiče, a to za použití všech urážlivých slov, které zná.

Druhým je slabé, neodůvodněné či absurdní odůvodnění nenávisti, iracionální, nesmyslná až směšná vysvětlení pro nepřátelství vůči 'zlému' rodiči.

Třetím kritériem je nedostatek ambivalence, dítě vidí svůj vztah k rodičům jen černo-bíle, jeden z nich je ten úplně zlý a špatný, druhý zcela hodný a dobrý.

Čtvrtým v řadě je fenomén samostatného úsudku neboli „nezávislého myslitele“, kdy dítě tvrdí, že rozhodnutí nevidat se s druhým rodičem je pouze jeho vlastní. Používání slov a frází, které nejsou přiměřené jeho věku, a které neumí někdy ani správně vysvětlit, však toto tvrzení popírají.

Páté kritérium je reflexivní podpora programujícího rodiče při rodičovských sporech. Dítě automaticky souhlasí se vším, co programující rodič tvrdí a ani nečeká na argument druhého z rodičů, příp. tento argument zcela ignoruje.

Nepřítomnost pocitu viny, nezájem o pocity 'nenáviděného' rodiče, absence vděku za dárky nebo jiné projevy zájmu a lásky, to je šesté kritérium k rozpoznání PAS.

Sedmým kritériem je přítomnost tzv. vypůjčených scénářů, dětských obvinění, která jsou doslovně identická s obviněními programujícího rodiče. Neschopnost uvést konkrétní podklady pro vznášená obvinění je důležitým znakem svědčícím o existenci vypůjčeného scénáře.

Posledním, osmým, kritériem je rozšíření nepřátelství a nenávisti na celou původní rodinu 'nenáviděného' rodiče. Tento problém se dotýká nejvíce prarodičů. *(za použití Gardner, 1996:15-30)*

Podle intenzity rozeznáváme tři stupně PAS, a to mírný, středně těžký a těžký.

Při mírném stupni PAS má programující rodič k dítěti zdravý psychický vztah, je si vědom skutečnosti, že odcizení od druhého rodiče není v zájmu dítěte a je schopen, po zásahu třetí nezávislé strany (psycholog, sociální pracovník), se rozumně postavit k požadavkům druhého rodiče. Dítě, při mírném stupni PAS, je schopno uznat i protiargumenty druhého rodiče a po změně přístupu programujícího rodiče vcelku bez větších problémů naváže na svůj předchozí vztah s druhým z rodičů.

Hlavní roli u středně těžkého stupně PAS hraje zlost odmítnutého partnera. Programující rodič, patřící do této kategorie, je schopen do jisté míry rozlišit nesmyslná obvinění od těch, která mohou být reálná. Vymýšlí řadu omluv, které mají zabránit návštěvám dítěte u druhého z rodičů. Rozhodnutí soudu o úpravě styku se podrobí až pod hrozbou změny výchovy. Dítě se středně těžkým PAS má své kampaně shazování, kterých je ochotno se vzdát pouze pokud je delší dobu odděleno od programujícího rodiče a pokud je s 'nenáviděným' rodičem o

samotě. Je-li přítomen další sourozenec, zejména starší, může působit jako prodloužená ruka nebo připomínka programujícího rodiče.

V případech těžkého stupně PAS použije programující rodič veškeré prostředky (ať již legální či nelegální) k tomu, aby zabránil styku druhého rodiče s dítětem. Mnohdy má i paranoidní představy, které se před rozpadem manželství neprojevovaly a do druhého rodiče promítá mnohé špatné vlastnosti, které má on sám. Pro takového rodiče neexistuje logika nebo konfrontace s realitou, každého (a to včetně soudních znalců) kdo s ním bezvýhradně nesouhlasí, obviňuje ze zaujatosti nebo z korupce. Vše, co neodpovídá jeho záměrům, je zařazeno do paranoidního scénáře a ani rozhodnutí soudu jej nedonutí změnit názory a přestat s programováním dítěte. Dítě, postižené těžkým stupněm PAS, je stejně fanatické jako programující rodič. Pokud se k druhému rodiči dostane, utíká nebo je naprosto ochromeno strachem a jeho panika se nezmírní ani po delší době s ním strávené. (za použití Gardner, 1996:83-89)

Čím strádá dítě postižené syndromem odcizeného rodiče?

... 1) ztratí téměř vše, co s druhým rodičem souvisí...hmotné statky, výchovné a vzdělávací působení, praktická pomoc v různých životních fázích či situacích apod. ...

... 2) u dítěte se zabrzdí a zdeformuje emocionální vývoj...je programováno k potlačení původních pozitivních emocí k nyní zavrhanému rodiči...potlačení či vytěsnění emocí vede ke vzniku celé škály trýznivých psychopatologických symptomů, které odčerpávají značný díl psychické energie...dítě je programováno dávat volný průběh emocím nenávisť...za úplné absence pocitů viny...naruší se jeho sebedůvěra...v hodinách biologie se dozví o dědičnosti, genech...tedy také o tom, že polovina „jeho krve“ je ze závadného, veskrze ničemného člověka ...

... 3) zbrzdí se a zdeformuje jeho psychosociální vývoj...je mu odebrán vhodný, tolik potřebný model k převzetí sexuální identity a role...je narušen vztah k autoritám, snížena schopnost sociální diferenciaci...je mu znemožněno zažít model slušné civilizované domluvy i za ztížených podmínek...ztratí polovinu informací odkud pochází, jaké má předky...projde zkušeností „brainwashingu“...vytvoří se u něj „falešné já“, nepravé a zdeformované jádro vlastní osobnosti ... (Žemličková, 2006)

Při své téměř dvanáctileté práci na oddělení péče o děti, jsem se setkala s nemálo případy syndromu odcizeného rodiče. Ve všech případech byla programujícím rodičem matka, což je snad dáno tím, že do výhradní péče otce se dosud v ČR děti běžně nesvěřují, dle statistik se tak děje pouze v 7 – 8% případů.

K popisu jsem vybrala tři konkrétní případy, kterých se po celá léta účastním jako kolizní opatrovník nezletilých dětí a mám proto možnost pozorovat nejen vývoj celého případu, ale i postupné změny v chování rodičů i dětí.

2. 4. Kasuistiky

Musím předeslat, že všechny případy PAS, které se na našem oddělení řeší, jsou typem středně těžkým až těžkým. S mírným stupněm syndromu odcizeného rodiče jsem se dosud nesečkala, zřejmě proto, že ve fázi mírného typu PAS jsou rodiče schopni se nakonec dohodnout bez účasti OPD a soudů. Přítomný čas slovesa řešit používám z toho důvodu, že žádný ze sporů dosud nebyl ukončen a je pravděpodobné, že tyto kauzy (úředně) skončí až ve chvíli, kdy děti dosáhnou věku osmnácti let. Následky chování rodičů si však všechny zúčastněné děti ponosou po celý zbytek života.

Následující informace jsem získala po období, ve kterém jsou jednotlivé případy součástí mé každodenní práce. Měla jsem nejen množství rozhovorů se všemi účastníky konfliktu v jednotlivých jeho fázích, ale měla jsem i možnost zainteresované osoby pozorovat v různých situacích, jednotlivě i ve vzájemných interakcích.

2.4.1. Casus 1 – Roman A., nar. 1993, délka sporu 11 let

rodinná anamnéza

matka, nar. 1972, ÚSO s maturitou, do narození syna pracovala jako úřednice, po ukončení mateřské dovolené je v domácnosti a pobírá částečný invalidní důchod,
otec, ÚSO s maturitou, nar. 1970, profesionální hasič,
sňatek uzavřeli po osmiměsíční známosti, z citové náklonnosti i pro těhotenství, u obou šlo o první manželství

problémy cca po dvou letech soužití, neshody ve finančních věcech, povahové rozdíly-otec společenský, matka domácí typ, dítě chtěli oba, matka ihned, otec později – „až spraví barák“

průběh konfliktu

Po necelých čtyřech letech manželství odchází matka se synem ze společné domácnosti ke své matce. Je ochotna se dohodnout na úpravě styku a otec se se synem stýká 1 x za 14 dní v sobotu celý den. Po šesti měsících podává matka návrh na úpravu rodičovské zodpovědnosti a další dva měsíce odmítá styk otce se synem „dokud nerozhodne soud“. Jako důvod udává, že otec chlapce 1x přivezl o ½ hodiny později a 1x jí zatelefonoval, že syn chce u něj zůstat přes noc a syn u otce zůstal do druhého dne, s čímž matka nesouhlasila. Po pohovoru na OPD

matka souhlasí, že syna bude otci ke styku dávat 1 x za 14 dní na víkend. Tato dohoda funguje cca osm měsíců do doby, než je dítě svěřeno do výchovy matky a otci určeno výživné. Styk s dítětem rodiče upravit nežádají, do soudního protokolu oba uvádí, že jsou schopni se dohodnout. Po nabytí právní moci rozsudku o úpravě rodičovské zodpovědnosti otec podává k soudu návrh na úpravu styku s tím, že matka mu styk neumožňuje. OPD vyzývá matku, aby otci styk umožnila, matka odmítá bez udání důvodu.

Romanovi je v té době 5 let. Dle zpráv z mateřské školy je jeho chování stejné jako u vrstevníků, je kamarádský k dětem a vstřícný k dospělým, respektuje autoritu učitelek.

V následujících dvou letech otec opakovaně podává návrhy na vydání předběžného opatření ve věci styku, která jsou vždy zamítnuta s odůvodněním, že ve věci je nařízeno jednání. Rozsudek soudu I. stupně zní: styk 1 x za 14 dní v sobotu na 6 hodin, první tři návštěvy za přítomnosti matky. Proti tomuto rozsudku se matka odvolává, navrhuje styk 1 x měsíčně na dvě hodiny za její přítomnosti. Styk otci nadále neumožňuje, což zdůvodňuje neexistencí pravomocného rozhodnutí soudu. Otec každých 14 dní jezdí do bydliště matky a snaží se se synem setkat, což mu není umožněno. Jedenkrát syna navštíví v mateřské škole.

Reakcí matky je písemný příkaz školce, aby otci syna neukazovali. Ředitelku MŠ matka nepravdivě informuje, že otec má zákaz styku se synem. Při jednání odvolacího soudu matka uvádí: syn otce dlouho neviděl, nepamatuje si ho, syna otci nevydám, s psychologickým vyšetřením syna nesouhlasím. Roman: tátu si nepamatuji, nechci k němu. Otec: snažím se o návštěvy pravidelně dle rozsudku, za poslední dva roky jsem syna viděl jen 3x mezi dveřmi.

Romanovi je nyní 7 let. Zpráva ze základní školy, kterou Roman prvním rokem navštěvuje: Chlapec je šikovný, snaživý, ve výuce nemá problémy. Je velice citově vázán na matku, o

otci nemluví, v hodině prvouky dostal „záchvat vzteku“, když byl dětem zadán úkol nakreslit, co dělá táta. Při napomenutí ze strany učitele Roman zcela přestává komunikovat a je třeba do školy volat maminku.

Rozsudek krajského soudu: styk 1 x za 14 dní v sobotu na 8 hodin + 1 den o vánocích, první tři kontakty se uskuteční v psychologické poradně.

Při 1. kontaktu v poradně se chlapec neodloučí od matky, odmítá komunikovat, je negativistický, odmítá si sednout s otcem ke stolu. V průběhu 2. schůzky v poradně: po ½ hodině začíná syn s otcem komunikovat, od převzetí dárku jej matka odrazuje, vyčítá otcí, že chce syna uplatit a žádá o okamžité ukončení styku, dárek musí Roman nechat v poradně, 3. kontakt se prakticky neuskuteční: matka přichází bez syna. Sděluje, že chlapec je nemocný, od minulé návštěvy je neklidný, kouše si nehty, v noci se budí. Dále uvádí, že do poradny už docházet nebude, tři schůzky dle rozsudku již proběhly a ona bude mít novou rodinu.

V následujících měsících matka odmítá návštěvy poradny s tím, že má jiné starosti – znovu se vdala, očekává narození dítěte. Spolupráci slibuje na dobu, kdy porodí a odkojí očekávané dítě. Návštěvy syna u otce odmítá. Po narození dcery matka dále nespolupracuje, Romanův otec se snaží o styk se synem ve škole, matka dává písemný zákaz, aby škola předala otcí syna mimo soudem vyhrazenou dobu styku. Otec dítě nadále navštěvuje dle rozsudku, vždy na 5-10 minut mezi dveřmi, syn na každou otázku odpovídá „ne“, vůbec otce nevnímá. Otec je zoufalý, je rád, že syna alespoň na chvíli vidí, ale chtěl by „plnohodnotný“ styk; matka je rozzlobená, že „otec stále otravuje, syn má novou rodinu a všichni by je měli nechat na pokoji, poradna nevyřeší nic a ani neodhalí, proč syn za otcem nechce jít“, obnovit styk v poradně nehodlá, ještě kojí.

V průběhu dalších dvou let je matka soudem opakovaně vyzývána (dle § 272/2 o.s.ř.) k dobrovolnému plnění povinností. Otec žádá soud o rozšíření styku, matka žádá o zvýšení výživného a argumentuje: je to jeho syn, musí na něj přece platit. Roman vypovídá: vlastní tatínek mě otravuje, protože za mnou chodí na návštěvy, nechci s ním jít, protože jsem u něj měl stejné jídlo k obědu i k večeři, chtěl jsem po něm auto a on mi ho nechtěl koupit, má také ošklivého psa a vozítko s černou páskou, které se mi nelíbí. Dodává, že se musí jít zeptat maminky, jestli to řekl správně, maminka si pamatuje víc.

Závěry znaleckého posudku: nezletilý má k otcí ambivalentní až negativní, otec má k dítěti pozitivní citovou vazbu, dítě k otcí negativní citovou vazbu, styk je nutno upravit tak, aby dítě nebylo vystavováno nepřiměřenému stresu.

Zpráva ze školy: Roman je snaživý, rodiče se mu věnují. Poté, co se matka vdala, došlo ke zlepšení Romanova chování, nového partnera matky uznává jako autoritu. Problémy s chováním Roman již nemá. O vlastním otci nikdy nemluví.

Rozsudek soudu I. stupně: styk první tři měsíce 1 x za 14 dní ve středu na 2 hodiny za přítomnosti soc. pracovnice, poté 1 x za 14 dní v sobotu na 5 hodin, výživné zvýšeno na Kč 1.400,- měsíčně.

V dalších letech probíhají pokusy o setkání otce se synem vždy naprosto stejně, s tím rozdílem, že v prvních třech měsících je u těchto pokusů přítomna sociální pracovnice: otec (příp. i sociální pracovnice) se dostaví do bydliště nezl., při pokusu o kontakt s dítětem stojí matka vždy mezi ním a otcem, styku je v pozadí vždy přítomna matka matky a dcera matky z druhého manželství. Roman přichází ke dveřím se sklopenou hlavou, nepozdraví nikoho ze zúčastněných, stojí a stále opakuje „ne,ne,ne“, bez ohledu na to, zda je na něco tázán, poté matka se slovy „tak vidíš, že tě nechce vidět!“ zavře bez pozdravu dveře.

Soud několikrát matku vyzývá (dle § 272/2 o.s.ř.) k dobrovolnému plnění povinností. Na základě návrhu matky je otci zvýšeno výživné na Kč 2.000,- měsíčně. Soud konstatuje, že styk se nadále neuskutečňuje. Dosud probíhají stálé pokusy otce o realizování styku, bez úspěchu.

Výsledek: otec se synem nemluvil již více než deset let. Díky přítomnosti druhého manžela matky v rodině došlo u Romana k úpravě chování, vymizely záchvaty vzteku, začal respektovat autoritu vyučujících.

Soudní aparát byl po celou dobu schopen pouze přihlížet odcizování dítěte otci, zásahy soudu se omezily pouze na bezzubé výzvy matce k dobrovolnému plnění rozsudku. K uložení pokut matce za zmařené styky nikdy nedošlo. Na druhou stranu – otci je pravidelně 1 x za tři roky zvyšována částka výživného na syna.

2.4.2. Casus 2 – Jakub C., nar. 1997, délka sporu 10 let

rodinná anamnéza

matka, nar. 1966, základní vzdělání, do narození syna pracovala jako prodavačka, po ukončení MD evidována na Úřadu práce

otec, nar. 1942, ÚSO s maturitou, starobní důchodce, nadále pracuje jako učitel v ZUŠ

před narozením syna žili 10 let v družském vztahu, žena dítě chtěla, otec se bránil – kvůli svému věku, má dvě již dospělé děti z předchozího manželství, matka bez jeho vědomí vysadila antikoncepci a postavila jej před ‘hotovou věc’;

průběh konfliktu

Rodiče měli od začátku vztahu spory, které se vyhrtyly dva roky po narození syna. Matka se synem po prudké hádce opouští společnou domácnost a stěhuje se do azylového domu. Otec se cca 8 měsíců dle dohody stýká se synem 1 x za 14 dní o víkendu.

Rozsudek soudu 1. stupně: syn svěřen do výchovy matky, otci stanoveno výživné, upraven styk 1 x za 14 dní na víkend. Oba rodiče se do rozsudku odvolávají. V následujících dvou měsících matka otci Jakuba ke styku nedává, rodičům je doporučena návštěva psychologické poradny, kterou matka odmítá. Následně otec syna odváží z azylového domu, styk v následujících třech měsících matce umožňuje 2 x týdně ve svém domě a za přítomnosti 3. osoby. Krajský soud potvrzuje rozsudek soudu 1. stupně, otec předává syna matce. Po dalších pěti měsících vydává okresní soud na návrh matky předběžné opatření-zákaz styku. Matka podává trestní oznámení na otce pro pohlavní zneužívání syna. Zpráva soc. pracovnice azylového domu, kde matka s nezletilým pobývají: „...výkyvy v chování nezl. Při návratu od otce ...domnívám se, že styk s otcem negativně působí na psych. Vývoj nezletilého...“. Otec podává návrh na změnu výchovy, ten je zamítnut.

Policejní vyšetřování probíhá 7 měsíců, ze závěru znalců vyplývá, že k sexuálnímu zneužití nedošlo, trestní stíhání otce je zastaveno. Psycholog konstatuje: „...sex. projevy mohou být projevy her se sex. podtextem, mohou být s dítětem prováděny nebo mohlo být svědkem takových scén...mohou být chybnou interpretací matky, která jim dává sex. Podtext....spojení s otcovským prostředím může být vysvětleno..tím, že otec se s nezl. mazlí více než matka...může se jednat o navádění ze strany matky nebo otce...“. Soud ruší předběžné opatření o zákazu styku, matka se odvolává a stěhuje se s Jakubem do azylového domu v jiném kraji.

Soud matku opakovaně vyzývá (dle § 272/2 o.s.ř.) k dobrovolnému plnění povinností.

Závěry znaleckého posudku „...matka je výchovně schopná...otec je výchovně schopný...nezl. má stejně rád oba rodiče...přeje si být střídavě u obou...vhodnější pro výchovu malého dítěte je matka...je pravděpodobné, že matka ve své zaujatosti bezděčně upevnila některé přirozené nebo náhodné projevy dítěte neustálým opakováním a vyptáváním...“. Jakubovi je v té době 5 let.

V dalších dvou letech soud opakovaně zamítá návrhy otce na změnu výchovy. Rozsudkem je konkrétně vymezen styk otce s dítětem.

V posudku psychologa Fondu ohrožených dětí, vypracovaném v 7 letech věku dítěte, se uvádí: „...nadprůměrně nadané dítě, s výjimkou subtestu porozumění běžným sociálním situacím, kde je výsledek naopak velmi podprůměrný... má chaos v sociálních vztazích... při řízené činnosti se obtížněji soustředí delší dobu, koncentrace krátkodobá je výborná... nízký počet pozitivních interpersonálních reakcí... k matce i otci zjištěn ambivalentní vztah... více kladných citů a projevů od otce k synovi... nejzávažnější je mírně negativní vztah k vlastní osobě a zejména ve vnímání sebe sama jako zdroje konfliktů, čímž je naznačen susp. patologický vývoj...“. Oba rodiče podávají odvolání do usnesení i rozsudků soudu, dovolání k nejvyššímu soudu, stížnosti na postup všech zúčastněných orgánů, opakované návrhy k soudu na zákaz styku či změnu výchovy. Zejména matka se snaží jakýmkoliv způsobem zdržet soudní řízení.

V následujících dvou letech se matka s dítětem opět stěhuje do jiného kraje, tentokrát do podnájmu a odvolává se do usnesení o ustanovení opatrovníka s tím, že již bydlí jinde. Otec žádá o výkon rozhodnutí k realizaci styku, soud vyzývá matku k dobrovolnému plnění povinností a opatrovníka vyzývá, aby matku přiměl k dobrovolnému plnění rozsudku. Krajský soud ruší usnesení o ustanovení opatrovníka ve věci výkonu rozhodnutí a vrací jej soudu I. stupně („...ustanovení opatrovníka je formální... nezl. bydlí jinde...“)

Rozsudkem krajského soudu dochází ke změně rozsahu styku (1 x za 14 dní na 10 hodin). Matce jsou uloženy pokuty za nerealizovaný styk (styk á 200,- Kč, celkem 800,-).

Ve věku osmi let je veden pohovor s Jakubem: „...vždycky v pátek musím s mámou odjet, jinak by nás našli policajti a máma by šla do vězení ...k tatkoví jít nechci, protože by mi ublížil a taky by mě už nikdy nevrátil... z dopisu a dárku od táty mám radost...“. Pohovor s matkou: „...musím syna chránit, nemám jinou možnost... následky si uvědomuji“

Soud zamítá návrh otce na změnu výchovy („...prioritním zájmem nezl. V současné době je, aby nadále vyrůstal s matkou, k níž má silnou citovou vazbu, a to i přes dlouhotrvající bránění ve styku s otcem...). Je nařízen výkon rozhodnutí k realizaci styku. Matka odsouzena za maření úředního rozhodnutí dle § 171/3 tr.z. od 8/02 do 1/03), dva měsíce podmíněně na dobu jednoho roku,

Psycholožka po vyšetření matky: „...jedná se o silnou závislost na dítěti... časem bude J. chybět mužský vzor... ze změny výchovy bych neměla obavy, Jakub by si zvykl rychle, to se mi jeví jako jediná možnost... matka se brání jakékoliv pomoci...“.

Krajský soud potvrzuje rozsudek soudu I. stupně ve věci styku, zrušen výrok ve věci změny výchovy a vrácen v celém rozsahu zpět k dalšímu řízení („...měl by být stanoven soudní znalec z oboru dětské psychologie, který by se vyjádřil k možnosti změny výchovného prostředí, zjistil vztahy nezl. K oběma rodičům...již by nezkoumal matkou tvrzené sex. Zneužívání, pokud by se tvrzení netýkala i doby po vypracování posledního znal. posudku..., zodpoví současnou výchovnou způsobilost a předpoklady obou rodičů...“).

Pokus o realizaci styku výkonem rozhodnutí, ke kterému nedošlo „...pro odpor dítěte...“. Z vlastního podnětu soud I. stupně vydává usnesení o nařízení předběžného opatření a zakazuje styk otce se synem („... nezl. nechce s otcem komunikovat, sdělil, že se ho bojí, bude ho zase učit sprostá slova...dle sdělení tř. učitelky došlo u nezl. po pokusu o výkon rozhodnutí ke změně chování, projevuje se u něj silný negativismus...styk mezi synem a otcem již několik let neprobíhá, a to z důvodu na straně matky, která nerespektuje pravomocné rozhodnutí soudu a bezdůvodně ve styku brání...nicméně nezl. je situací a zejména matkou negativně ovlivňován, což vyústilo v odpor setkat se s otcem, jakýmkoliv kontaktem s ním je silně traumatizován...soud dospěl k závěru, že je v zájmu nezl. jeho styk s otcem zakázat, minimálně do doby, než bude provedeno znalecké zkoumání, které posoudí vhodnost kontaktů otce s nezl....“). Krajský soud potvrzuje rozhodnutí soudu I. stupně o zákazu styku.

Řízení probíhalo další dva roky, po které se otec se synem neviděli. Po dvou letech byl vydán rozsudek soudu I. Stupně: zrušení zákazu styku, styk stanoven 1 x za 14 dní v rozsahu 1 hod. v krizovém centru za účasti zaměstnance centra. Zpráva školy: „...Jakub má především problémy s chováním, sprostě nadává učitelům, napadá děti, občas hází nábytkem, ztrácí nad svým chováním kontrolu... matka neakceptuje názory a rozhodnutí učitelů např. odmítá podepsat kázeňské postihy...prospěchově je dítě bez problémů, na výuku je řádně připraven, chodí upravený...“. Krajský soud rozsudek okresního soudu potvrdil. Chlapci bylo v té době 10 let.

Do současné doby matka syna ani jednou nepřivedla do krizového centra, odmítá spolupracovat se soudy, s policií i s opatrovníkem dítěte, odmítá návštěvu psychologa Otcí byl 2 x zamítnut návrh na změnu výchovy. Na návrh otce byl opakovaně nařízen výkon rozhodnutí k realizaci styku, který doposud (téměř rok a půl) neproběhl. Matce znovu uloženy pokuty za maření styku (styk á 300 Kč = 4.200), které neuhradila.

Jakubovi bude 12 let. Zpráva školy: „...učivo zvládá dobře (chvalitebný)...chování zvláště o přestávkách denně velmi konfliktní...vzájemné ústní napadání se spolužáky, často reaguje házením židlí, praním se, v afektu nereaguje na napomenutí učitele, drze odpovídá...po

ústním napomenutí hodil židli i na vyučujícího...do školy jej doprovází matka, chodí často pozdě, což matka omlouvá zdržením v dopravě...“.

Dosud – otec se dle rozsudku dostavuje do krizového centra, jsou prováděny opakované pokusy o výkon rozhodnutí, matka stále mění bydliště. Opakovaně jsou prováděny pokusy o výkon rozhodnutí k realizaci styku, ovšem bez úspěchu.

Výsledek: otec syna neviděl devět let. Zásadním způsobem jsou narušeny vztahy v rodině, otec (a muži jako element vůbec) byl matkou zcela vyloučen z Jakubova života. Chlapci chybí mužský vzor, někdo, s kým by se mohl pozitivně identifikovat. Chováním matky dochází k fixaci poruch jeho chování a k utvrzování Jakubova názoru, že jeho reakce jsou nejen správné, ale snad přímo žádoucí.

2.4.3. Casus 3 – Jan K., nar. 1998, délka sporu 5 let

rodinná anamnéza

matka, nar. 1971, vzdělání vysokoškolské, ekonomka

otec, nar. 1959, vzdělání ÚSO, řidič

sňatek uzavřeli po sedmi letech vztahu z důvodu těhotenství, u matky šlo o manželství první, u otce o manželství druhé (z prvního má dvě již dospělé děti),

matka dítě chtěla, otec zpočátku ne, po několika letech podlehl naléhání partnerky,

průběh konfliktu

Po pěti letech manželství matka po konfliktu odchází se synem ze společné domácnosti ke své matce. Rodiče uzavírají dohodu o úpravě rodičovské zodpovědnosti (syn bude svěřen do výchovy matky, styk s otcem na 1 x za 14 dní o víkendu + rozdělení prázdnin). Dohoda funguje dva měsíce, poté matka odmítá vydat otcí Jana ke styku s tím, že na radu své matky vyčká na rozhodnutí soudu. Otec se styku domáhá návštěvami v místě bydliště matky, při kterých matka přivolává policii a opakovaně podává na otce trestní oznámení. Ze zprávy mateřské školy: „...chlapec je málo komunikativní, straní se dětí, autoritu učitelky respektuje...“. Ke styku otce se synem několik měsíců nedochází, následně je vydán rozsudek soudu I. stupně: dítě svěřeno do výchovy matky, styk s otcem upraven na 1 víkend v měsíci. Oba rodiče podávají odvolání. Pro průtahy v soudním řízení (způsobené jak matkou

tak i otcem podáváním nejrůznějších odvolání, stížností a návrhů) o odvolání rodičů rozhoduje krajský soud až po třech letech. Znalec v posudku konstatuje: „...z důvodů dlouhodobé absence styků nezl. s otcem je jeho vztah k otci odtažitý..., ke styku nadále nedochází...“. Ze zprávy základní školy: „...Jan je snaživý žák, mezi dětmi nemá kamarády, s učiteli nemá závažné konflikty. Někdy je rozmrzelý, nechce spolupracovat, chová se jako dítě o několik let mladší. ...“. Rozsudek krajského soudu zní: nezletilý svěřen do výchovy matky, styk s otcem stanoven 1x za 14 dní na 4 hodiny v krizovém centru. Současná situace: otec se dle rozsudku dostavuje do krizového centra, matka syna ke styku nepřivádí.

Výsledek: otec syna již čtyři roky neviděl. Chlapec se straní vrstevníků, komunikuje raději s dospělými. Na stresující situace reaguje regresí – návratem k reakcím a způsobům z dřívějšího vývojového stádia.

2.4.4. Srovnání případových studií

Při srovnání kasuistik nenacházíme příliš společných rysů. Vzdělání programujících rodičů (v těchto případech matek) je různorodé – od základního až po vysokoškolské. Různá je i délka a typ vztahů, ve kterých rodiče žili. Podobný je snad jen vznik problému, kdy matka, za podpory či na výzvu ať již své matky (ve dvou případech) nebo sociální pracovnice azylového domu (1 případ), odmítne dítě otci vydávat s tím, že počká na rozhodnutí soudu. Ve všech případech matky ignorují skutečnost, že pokud neexistuje pravomocné rozhodnutí soudu o úpravě rodičovské zodpovědnosti, jsou práva obou rodičů k dítěti stejná. Z toho je patrné, že ve společnosti nadále převažuje názor, že „dítě přece patří matce“ (Hrušáková, 2001:50). Tento názor bohužel stále převládá napříč všemi vrstvami – vzdělanostními i ekonomickými.

Lze také říci, že postup při programování dítě a jeho odcizování druhému rodiči je ve všech případech podobný. Liší se snad jen zanícením a hloubkou nenávisti mezi rodiči. Čím je zanícení větší a nenávist rodičů silnější, tím dramatictější je průběh celého sporu. Výsledek je však vždy stejný – pochroumaná osobnost dítěte.

2.5. Dílčí závěry

Nejlepší, co mohou rodiče pro své dítě udělat, je umožnit mu co nejčastější styk s oběma tak, aby mohlo s každým z nich udržovat kvalitní a vřelý vztah. To je možné pouze při dobré vůli obou stran. Standardní úprava poměrů nezletilých dětí po rozvodu, určená soudem na jeden víkend za 14 dní, není dostačující. Řešením, umožňujícím udržení trvalého intenzivního vztahu s oběma rodiči, může být střídavá péče, která je však velmi náročná na kooperaci rodičů. Často se špatnou adaptací na situaci rozchodu s partnerem souvisí snaha vymazat „toho druhého“ z života dítěte. Popouzení a bránění ve styku vedoucí někdy až k syndromu odcizeného rodiče má za následek psychické i fyzické utrpení dítěte. Toto jednání trvale poškozuje dětský vývoj v mnoha oblastech a je třeba mu předcházet nebo alespoň včas podniknout kroky k jeho zastavení. (Žemličková, 2006) Je třeba si uvědomit, že „...pomlouváme-li svého bývalého partnera, pomlouváme zároveň své dítě.“ (Warshak 2003:43). V takových situacích, dle mého názoru, není nejbolestivější to, že se rodiče rozcházejí, ale to, jakým způsobem se k sobě chovají. Úkolem rodiče, který nezletilé dítě vychovává, je mimo jiné i to, aby se zřetelem k zájmu dítěte na prospěšném styku s druhým rodičem, vytvářel příznivé podmínky ke styku tohoto rodiče s dítětem, a to hlavně vedením dítěte ke správnému vztahu k tomuto rodiči. Maření styku dítěte s druhým rodičem, pokračující i přes pravomocné uložení pokuty v občanském soudním řízení, může být kvalifikováno jako trestný čin maření úředního rozhodnutí dle § 171 odst. 3 trestního zákona.

Hlavním problémem v opatrovnických řízeních je dle mého názoru protahování soudního řízení. Bohužel není stanovena žádná maximální doba na uzavření dohody mezi rodiči ani maximální délka soudního řízení, jejichž prodlužování by bylo případně sankcionováno. Často během doby, kterou soud ponechává na vypracování znaleckých posudků (a tato doba není nijak zákonem omezena), může již rodič, který má dítě ve své péči, pracovat na tom, jak v něm „vypěstovat“ PAS vůči druhému rodiči. Dítě po tuto dobu také zůstává zbytečně v nejistotě a strachu, co s ním bude, jak často a jestli vůbec se bude moci vídat s druhým rodičem. Průtahy v soudním řízení neprospívají celkovému psychickému stavu dítěte, které je vystaveno neustálému tlaku vyplývajícímu z nejisté rodinné situace. Možnost společné či střídavé péče do v praxi doposud uplatňována velmi zřídka. Úprava poměrů k nezletilému dítěti končí zpravidla svěřením do péče matky a otci je stanovena výše výživného a možnost dítě pár dní v měsíci vídat.

3. Rozvrat rodiny a škola

Podle zkušenosti dětských psychologů neexistuje věk, v němž by dítě rodinným rozvratem netrpělo. (*Matějček, Dytrych, 1992:4*) To neznamena, že by dítě muselo přímo plakat, hrouřit se nebo dělat scény, jak to často vidíme u dospělých. Ukázalo se pouze, že reakce dítěte je v určitých obdobích vývoje jeho osobnosti (tedy v závislosti na věku) různá.

Reakcí dítěte na rozvod bývá v první řadě strach z odloučení. Pak následuje snaha sblížit rodiče, udělat něco (pozitivního či negativního) pro to, aby se zase dali dohromady. Pokud neuspějí, mohou se pokoušet najít rodičům nové partnery – např. aby se o maminku měl kdo starat. Jestliže se rodiče hádají před dětmi o dětech, mohou tyto považovat rozpad rodiny za svoji vinu a ubíjet se sebeobviňováním. Naprostou katastrofou pak je pro psychiku dítěte konflikt loajality, kdy rodiče ze svého vztahu učiní bitevní pole a dítě mezi nimi funguje jako mírová spojka. „Zvláště stresující je, že rozvod otřese něčím, co děti považují za samozřejmé a co je zdrojem jejich pohody, totiž že rodiče tu budou stále někde nablízku“. (*Warshak, 1996:6*)

V pubertě, kdy se děti stávají zvýšeně kritickými, přehodnotí svůj postoj k rodiči, se kterým se nestýkaly. Jsou schopny samy posoudit jeho skutečné vlastnosti a činy a poopravit si obrázek, který si o něm udělaly pod vlivem popouzení v dětství. Rozhodující období, ve kterém je blízký a silný vztah s oběma rodiči důležitý, však již promeškaly. A výchova založená na lži není ideální pro utváření charakteru dítěte. Psychologové jako jedno ze základních pravidel pro výchovu po rozchodu doporučují zachovávat pozitivní obraz druhého rodiče a cíleně o něm vytvářet dobré mínění.

Rozchodem rodičů ztrácí dítě základní jistotu – to, že máma a táta jsou tu navždy a jsou spolu. Pokud jsou rodiče rozumní a mají skutečně na mysli především zájem svého dítěte, může jejich dítě jinou jistotu získat – a tou jistotou je pravidelný styk s oběma rodiči.

Pro rodiče není vždy snadné si uvědomit dětské starosti, protože děti jsou kvůli vlastnímu smutku podrážděné, rychle se rozzlobí a chovají se nerozumně.

3.1. Vliv rozpadu rodiny na školní úspěšnost a chování dítěte

Většina rodičů přehlíží nebo podceňuje rozsah, závažnost a trvání traumatu dítěte, způsobeného rozchodem rodičů. Chtějí na rozchod pohlízet jako na jednorázovou záležitost, která přinejhorším u jejich dětí způsobí sice negativní, ale krátké reakce. Rádi také uvěří obecně rozšířené domněnce, že děti jsou tak odolné, že se mohou lehce otřepat z jakékoliv krize, včetně rozpadu rodiny. Když ale děti čelí bolesti z rozchodu rodičů, reagují stejně jako na kteroukoli jinou bolestnou událost. Na počátku převládá pocit, že jejich svět se hroučí, zažívají úzkost a strach z budoucnosti. Jejich zármutek nad ztrátou rodiny je doprovázen strachem o rodiče, kteří jsou v tíživé situaci a zmatkem z toho, že jejich loajalita k oběma rodičům vyvolává problémy (*Eliot, Place, 2002:101*)

Velice často je jedním z následků špatná školní výkonnost, která se projevuje zvláště ve zhoršení prospěchu i přesto, že dítě předtím prospívalo dobře. Je to dáno zejména tím, že v důsledku trvalého stresu se v dítěti hromadí stále více napětí a úzkosti, což vede ke zhoršení koncentrace a ke špatnému školnímu výkonu. Dítě se pak dostává do bludného kruhu, kdy je za svůj špatný prospěch trestáno, tím ztrácí zájem o školu, protože se mu stává zdrojem utrpení a tím se opět zhoršuje jeho výkonnost. Existují rozdíly mezi chlapci a dívkami, kdy zhoršení prospěchu u chlapců je provázeno agresivním chováním, které je přirozeným důsledkem dlouhodobé frustrace. U dívek probíhá proces zhoršení prospěchu méně nápadně, jsou obvykle více staženy do sebe, ale úzkost a s ní související poruchy koncentrace se projevují také.

Děti z rozvedených rodin ve zvýšené míře trpí depresemi, chovají se agresivněji vůči vrstevníkům i dospělým. Popsané obtíže vycházejí převážně z neúnosného zatížení dítěte napětím, změnami a nejistotami v rozvodové situaci nebo ze vtažení do rodičovského konfliktu. Tyto problémy často bývají jedním z rodičů přičítány negativnímu vlivu výchovy nebo chování druhého rodiče a jsou nesprávně interpretovány jako důkaz nevhodnosti návštěv dítěte u druhého rodiče.

3.1.1. Projevy rozpadu rodiny u dětí do šesti let

Již u dětí do šesti let můžeme pozorovat reakce na změny situace v rodině. Např. kojenci sice rozvod nechápou, ale spolehlivě reagují na změny nálady rodičů. Batolata vnímají, že se jeden z rodičů odstěhoval, ale nevědí proč. V tomto věku dítě potřebuje vídat druhého rodiče kratší dobu, ale často. Pro zdravý vývoj batolete je také zapotřebí stálost prostředí, důsledné opakování stejných rituálů, co nejvíce věcí a situací, na které byly zvyklé. Dítě stále nechápe, co je rozvod, ale dobře vnímá, že jeden z rodičů je méně zapojený nebo zmizel a může mít představu, že to zavinilo ono. Varovnými signály jsou zvýšená plačtivost, podrážděnost, potíže s jídlem, strach z opuštění, potíže se spánkem či regrese – ztráta již naučených dovedností. Později mohou do popředí vystoupit různé úzkostné fantazie, pocity odpovědnosti či viny za odchod rodiče, pocity, že samo dítě si zaslouží trest.

Děti v předškolním věku (od tří do šesti let) obvykle na rozvod svých rodičů reagují hněvem a smutkem. Chlapci mívají sklon k větší hlučnosti, vzteklosti a podrážděnosti. Např. si méně hrají s kamarády a častěji posedávají sami. Chlapci také v mateřské škole narušují skupinové aktivity, místo aby se jich účastnili spolu s ostatními dětmi. Podobně reaguje i řada dívek, ačkoli se velmi často setkáváme i s náhlou proměnou a snahou zastat dospělé roli. Tyto „vzorné“ holčičky mají nadměrnou starost o to, aby byly perfektně upravené a poslušné, obvykle ostatní děti poučují a napomínají stejně, jako to dělají rodiče či paní učitelky. Chlapci i dívky v tomto věku trpívají smutkem, častěji pláčou a vyžadují značnou pozornost druhých. (Teyber, 2007:13)

3.1.2. Projevy rozpadu rodiny u žáků na 1. stupni ZŠ

Mezi šestým a osmým rokem potřebuje dítě trávit čas s každým rodičem zvlášť, ujistit se, že je mají oba stále rádi. Rodiče mu tím zároveň umožňují pochopit a vyrovnat se s faktem, že se k sobě nevrátí. Primární reakcí těchto dětí je smutek. Kromě něj se u nich projevuje plačtivost, někdy velmi nápadná. Obvykle touží po rodiči, který odešel. Chlapci často silně postrádají otce. (Novák, 2000:13)

Dítě prožívá pocity ztráty, podvedení, cítí se odmítnuto rodičem, který odchází, má pocity viny. Může se také snažit dát rodiče znovu dohromady, obává se budoucnosti (např. kdo jej bude vyzvedávat ze školy, kdo mu bude pomáhat s úkoly atp.). Může se začít ptát, kdo je zodpovědný. Nespokojenost dítěte může mít podobu smutku, hněvu, zlosti, agrese, může ignorovat školu a přátele nebo mít konflikty v kolektivu.

3.1.3. Projevy rozpadu rodiny u žáků na 2. stupni ZŠ

Zatímco u šesti až osmiletých dětí je primární reakcí smutek, u devíti až dvanáctiletých bývá hlavní reakcí hněv a vztek. Děti v tomto věku navíc radikálně odmítají snahy otce, který od nich odešel, trávit s nimi čas. (Teyber, 2007:14) V tomto věku děti již rozvod chápou, ale neakceptují jej. Začínají je bavit aktivity bez rodičů, do popředí se dostávají kamarádi a děti mohou odmítnout trávit čas s rodiči. Mohou též stranit jednomu z rodičů, potřebují hledat a označit viníka, což neznamena odmítnutí jednoho z rodičů, ale spíše věku odpovídající reakci. Dítě prožívá ztrátu iluzí, hněv, cítí se, jako když rodič opouští je samotné. V tomto věku se dítě snaží nad rodiči získat kontrolu, manipulovat s nimi. Může cítit povinnost pečovat o citově nevyrovnaného rodiče na úkor svých vlastních zdrojů rovnováhy a energie (tzv. obrácení rolí). A zatímco se pokoušejí vyřešit samotu a depresi rodičů nebo je zbavit finančních starostí, přicházejí o vlastní dětství. (Teyber, 2007:14) Mívá pocit, že musí být co nejdřív dospělý, pocit, že nebude schopno dlouhodobého vztahu. V důsledku těchto pocitů se může obracet k extrémním aktivitám a riskantnímu chování. Typický pro tento věk je zejména pocit bezmoci. Rozvod si zoufale nepřejí. Vztek a vina se aktivně podílejí na zhoršování školního prospěchu. K dalším reakcím patří konflikty s kamarády a vrstevníky obecně. (Teyber, 2007:14)

Ve věku 12 až 15 let mohou děti obviňovat jednoho nebo oba rodiče za rozvod. Mohou se chovat ovládavě, prosazovat svoji vůli. Potřebují důslednou podporu rodičů, ale odmítají s nimi trávit stejné množství času jako dříve. Problémy se projeví náladovostí, depresí, předváděním se, zhoršením prospěchu i chování ve škole. Mohou tíhnout k alkoholu, drogám, sexuálním aktivitám nebo trvale opozičnímu chování. Vidí-li rodičovský konflikt a jejich vzájemné napadání, ztrácejí respekt k autoritě rodičů a přeneseně ke všem autoritám. Podle vzoru rodičů překračují hranice, dělají si, co chtějí.

3.1.4. Projevy rozpadu rodiny u studentů SŠ

Mezi patnáctým a osmnáctým rokem se dospívající děti obracejí k vlastnímu životu, nezávislosti, zájmovým aktivitám a k problémům rodičů projevují malou toleranci. Potřebují péči a podporu, starosti rodičů je znechucují a unavují. Potřebují hovořit o tom, co prožívají ony samy, nikoliv rodiče. Jsou rády, když jsou rodiče spokojení a šťastní. Potíže se projevují problémy s chováním a učením, útky z domova, problémy se zákonem. *(Ryšánková, 2002)*

Na jedné straně se někteří adolescenti s rozpadem rodiny vyrovnávají lépe než menší děti. Pracují totiž na osamostatnění a vymaňují se z rodinných vztahů, proto nepotřebují tolik vedení a péče jako mladší děti. Jejich největší obavou je jejich vlastní budoucnost, zejména schopnost mít dobré manželství nebo úspěšně zvládnout studium na vysoké škole.

Povzbudivé je, že někteří adolescenti vykazují v reakci na rozpad manželství rodičů pozitivní urychlení vývoje. V průběhu rodinné krize svým rodičům i mladším sourozencům pomáhají. V jejich konstruktivní účasti na rodinném rozhodování, pomoci s domácími pracemi a vytváření stabilních, pečujících vztahů k mladším sourozencům lze vidět jejich vlastní zralost a schopnost empatie. Tento posun se však vyskytuje zřídka, navíc bývá doménou dcer. Výzkum odhalil, že kolem 30% dospívajících se s hněvem snaží vymanit z rodiny (chlapci v rozvedených rodinách a dívky v rodinách s nevlastním rodičem). Doma tráví co možná nejméně času a aktivně se vyhýbají domácím činnostem a komunikaci s členy rodiny. Při absenci kontroly či dohledu rodičů hrozí nebezpečí, že se zapletou s vrstevníky, pro něž je příznačné společensky nežádoucí chování spojené s trestnou činností, pitím alkoholu, užíváním drog, neúspěchem ve škole či předčasně zahájeným sexuálním životem. Jiní dospívající mohou upadnout do deprese, stranit se vrstevníků a přestat fungovat v rámci rodiny nebo ztratit plány a ambice do budoucna. *(Teyber, 2007:15)*

3.2. Dílčí závěry

Rozpad rodiny je pro každé dítě smutným a tísnivým zážitkem. V reakci na odloučení od rodiče pociťuje zlost, zmatenost, obavy. Vyžaduje více pozornosti od rodičů i ostatních dospělých ve svém okolí, např. učitelů. Mohou se vyskytnout stesky na tělesné nevolnosti jako bolesti hlavy, žaludku, pro které nelze najít žádnou organickou příčinu. Tyto dítětem velmi reálně pociťované bolesti často překrývají tajený vztek či touhu po větší míře laskavé pozornosti. Mladší děti někdy prochází obdobím tzv. regrese, kdy se jejich chování stává méně zralým než odpovídá jejich věku. Jako příznak se může objevit noční pomočování nebo dumláni palce. Dítě tak vyjadřuje svoji touhu vrátit se do dřívějšího období svého života, kdy se cítilo bezpečně a bylo zahrnováno péčí obou rodičů. Nejvíce traumatizující však je pro dítě poznání, že nic (ani rodina a z ní plynoucí pocit bezpečí) netrvá navždy.

Na zprávu o rozvodu, kdy dítě ztrácí kontakt s rodičem, který odešel, mohou děti reagovat podobným způsobem jako na úmrtí blízké osoby nebo na jinou silně traumatizující událost. V první fázi se zapojují obranné mechanismy, které tlumí psychickou bolest a zraňující emoce (strach, bolest, zlost), např. nemohou uvěřit, že je to pravda, předstírají, že na tom nezáleží (stejně by se rozvedli) nebo obviňují rodiče (kdyby za něco stál, tak by zůstal), někdy obviňují samy sebe (kdybych tolik nezlobil, tak by táta neodešel). Někdy se snaží najít méně bolestivé téma, na které přenesou nepříjemné pocity ze ztráty (mně to nevádí, ale mámě to působí bolest, jak to řeknu ve škole). V této fázi může dojít k nesprávné interpretaci dospělými, kteří dojdou k názoru, že dítě žádný problém nemá nebo že druhého rodiče nepostrádá.

Ve druhé fázi pociťují velikou zlost. Je to přirozená reakce na někoho nebo něco, co dítěti působí bolest. Pokud není dítěti umožněno zlost vyjádřit, potlačí ji, ale později se projeví v podobě různých úzkostných projevů nebo neadekvátního chování.

Ve třetí fázi se s novou situací vyrovnávají, hledají nové jistoty a zvykají si na nové uspořádání. Neznamená to, že s rozvodem souhlasí a že se vzdávají myšlenky na možné obnovení soužití rodičů. K vyrovnání se s novými okolnostmi dítěti významně pomáhá, pokud je předem připraveno na to, co je čeká a když má svůj pravidelný řád.

Reakce dětí se různí podle věku a pohlaví dítěte, i podle pohlaví rodiče, který odešel. Významně působí také povaha dítěte, jeho schopnost přizpůsobovat se změnám. Jako nejdůležitější faktor bývá označován charakter předrozvodového soužití rodičů. V rodinách, kde předcházely dlouhodobé konflikty a násilí, tam je dopad těchto konfliktů závažnější než dopad samotného rozvodu. Čím výrazněji má pro dítě rozvodová situace charakter psychického traumatu, tím problematičtěji zareaguje a tím více se stává náchylnější např. k depresím v dětském i dospělém věku.

Obtíže, které se u dítěte projeví, vycházejí především k neúnosného zatížení dítěte napětím, změnami a nejistotami v rozvodové situaci nebo ze vtažení do rodičovského konfliktu. Může jít např. o pomočování, noční děsy, ztíženou koncentraci, změny v chování dítěte po návratu z víkendové návštěvy apod.). Tyto obtíže bývají často jedním z rodičů nesprávně přičítány negativnímu vlivu výchovy nebo chování druhého rodiče a nesprávně interpretovány jako důkaz nevhodnosti těchto návštěv.

Sebeúcta umožňuje dítěti prožívat pocit vlastní hodnoty sám před sebou i před druhými, kreativně využívat vlastních schopností, těšit se ze života a důvěřovat druhým. Pojí se také s představou o vlastní mužské nebo ženské roli. V situaci, kdy dítě stojí uprostřed bitevního pole rodičů, je připraveno o významný zdroj vlastního sebehodnocení – o možnost vnímat samo sebe jako zdroj radosti svých rodičů. Rodič přetížený nebo nevyrovnaný (v našich podmínkách nejčastěji matka-samoživitelka) má větší sklon k hubování, kritice a trestání svých dětí a tím v nich buduje představu o jejich nedokonalosti a neschopnosti, se kterou se děti ztotožňují. Ke zvýšení psychické zátěže přispívá, pokud se vyjadřují před dětmi matky o otcích a naopak otcové o matkách negativně a hanlivě. Zejména chlapcům může tento faktor uškodit v jejich identifikaci se sexuální rolí a v jejich sebeúctě někdy i více, než by mu uškodil nedostatek kontaktu s otcem (*Ryšánková, 2002*). Jestliže konflikt rodičů pokračuje i po rozvodu, trvá-li dále napětí a jeden či druhý střídavě dítě popouzí nebo podplácí, vzniká nebezpečí nepřiměřené zátěže pro nervový systém dítěte. Následky, které se promítají do dalšího vývoje osobnosti dítěte, jsou pak hlubší a trvalejší. Nemusí se však projevit hned, ale až mnohem později – až si dítě hledá vlastního partnera, až se zamiluje, bude zakládat vlastní rodinu, až bude vychovávat své vlastní děti.

Čím více důvěrně známých věcí v životě dítěte zůstane, tím lépe. Velmi důležitý je kontakt s příbuznými, zejména má-li k nim dítě blízký vztah. Děti většinou mají rády odcházejícího rodiče a nepřátelské vztahy mezi dospělými by je neměly o tento láskyplný vztah připravit.

4. Možnosti řešení

Obecně lze říci, že dítě pro svůj zdravý vývoj potřebuje žít v každodenním společenství s oběma rodiči. Nemělo by si myslet, že pokud bude mít rádo jednoho z rodičů, automaticky to musí znamenat averzi k druhému. Nesmí mít pocit, že si musí zajistit vztah alespoň s jedním z rodičů, jinak ztratí lásku obou.

Domluva, resp. rozhovor s rodičem provedený OSPOD, je prvním, avšak dá se říci nejméně účinným krokem při postupu proti rodiči, který brání druhému ve styku s dítětem. V této fázi je vhodné navrhnout rodičům návštěvu rodinné poradny, popř. mediátora.

Psycholog nabízí rodičům strategie, jak uchovat, příp. znovu vybudovat, láskyplný vztah s jejich dětmi, jak umožnit, aby si děti udržely lásku a respekt k oběma rodičům, kteří se už vzájemně nemilují a někdy dokonce ani nerespektují.

Mediace probíhá tak, že si partneři nejprve s pomocí mediátora vyjasní, jak na situaci nahlízejí, jak jí rozumějí, co očekávají, co si přejí. Pak společně nalézají ty varianty řešení, které oběma vyhovují, na kterých se mohou společně shodnout.

Samozřejmě, že tyto postupy jsou úspěšné jen v případech, kdy se oba rodiče chtějí dohodnout, kdy chtějí situaci vyřešit.

Další možnosti řešení již vyplývají pouze z úředních postupů. Nejprve může zasáhnout OSPOD a vyslovit napomenutí či uložit opatření, které by vedlo ke změně přístupu programujícího rodiče (§ 43 ZOR). „Zavržený“ rodič také může podat trestní oznámení pro maření úředního rozhodnutí. Jestliže i tyto kroky selžou, je jediným řešením rozhodnutí opatrovnického soudu. Může jít buď na nařízení výkonu rozhodnutí k realizaci styku nebo o změnu výchovného prostředí. V následujících podkapitolách rozeberu jednotlivé možnosti řešení podrobněji.

4.1. Rodinné poradenství

V historii psychoterapie můžeme spatřovat počátek zájmu o rodinu již ve Freudově psychoanalýze, která zdůrazňuje formující vliv rodiny na dítě v prvních letech života. První faktickou aplikací rodinné terapie pak byla psychoterapeutická léčba rodin, ve kterých dospívající dítě trpělo schizofrenií. Od konce 60. let 20. století se rodinná terapie praktikuje s rodinami, v nichž má jeden nebo více členů závažné problémy.

V rodinném poradenství rozeznáváme různé typy práce s rodinou, např. přístup poradenský, terapeutický, behaviorální rodinnou terapii a podpůrný přístup.

V případě použití poradenského přístupu vystupuje terapeut vůči rodině direktivně jako ten, kdo ví a kdo přebírá odpovědnost za řešení rodinných těžkostí.

Při využití terapeutického přístupu se terapeut soustřeďuje zejména na rodinné interakční vzorce. Při práci s rodinou má dvě možnosti. Tou první je zůstat neutrální a interakční vzorce zjišťovat tzv. cirkulárním dotazováním (psycholog žádá definici vztahu, ptá se na rozdíly v postojích rodičů, resp. dětí, ptá se, co by se stalo, kdyby někdo v rodině nebyl apod.). Tím se terapeut drží v tzv. metaúrovni vůči rovině rodinných vztahů, zůstává nad ní a brání se tak uzavření koalice s některým z členů rodiny. Druhou možností je kontrolované stranění, kdy psycholog může uzavřít dočasné spojenectví s kterýmkoliv členem rodiny. Zaujímání pozic musí být pružné a musí reagovat na vývoj probíhající v rodině. Úkolem terapeuta je prezentovat svoji pozici rodině jako nutnou, logickou a prospěšnou.

U behaviorální rodinné terapie jde především o nácvik dovedností komunikovat, řešit konflikty a zpevnování takových způsobů chování, které partner označuje jako vstřícné a příjemné. Terapeut se přitom snaží být nestranný.

Přístup podpůrný (dle O. Matouška klasický postoj sociálního pracovníka) spočívá v tom, že terapeut se snaží kompenzovat rodinný handicap přímou pomocí (obstaráním informací, finanční pomoci, dočasným umístěním dítěte nebo dospělého mimo rodinu apod.). Při použití tohoto postupu však hrozí nebezpečí, že klient zcela spoléhá na cizí pomoc a sám aktivně svoji situaci přestává řešit. Jednotlivé typy práce s rodinou se v praxi rodinných poraden často prolínají. (*Matoušek, 1993:79-81*)

Z jiného hlediska rozeznáváme buď krátkou nebo strategickou rodinnou terapii. Vytváření problémů v rodině a jejich udržování jsou v začarovaném kruhu, ve kterém je udržován

problém. Změna chování by měla přerušit začarovaný kruh a podnítit řešení problému. Název krátká terapie není odvozen pouze z délky procesu terapie. Terapeut hledá účinný postup, který navodí změnu co nejrychleji. Již samo očekávání krátkého trvání terapie vytváří tlak na změnu, zatímco dlouhé trvání by spíše vedlo ke sžití rodiny s terapeutem i s problémem.

Při použití strategické terapie bere terapeut na sebe přímou odpovědnost za ovlivňování lidí. Jde o řadu postupných kroků na cestě od jednoho typu abnormální organizace k jinému typu, dokud není dosaženo normálnější organizace. Cílem terapie je odstranit chování, ve kterých „řešení je problémem“. Většina terapií s rodinou jsou krátké terapie, spíše menší počet sezení během delší doby.

4.2. Mediace

Slovo „mediace“ je odvozeno z latinského „medius“, což znamená střední, prostřední, ale také nestranný, neurčitý a nerozhodný. Mediace je základním typem alternativního způsobu řešení sporů. Je to proces, při kterém do konfliktu dvou stran zasahuje třetí, neutrální strana, která konfliktním stranám pomáhá vést nebo řešit jejich konflikt. Mediace vychází z několika základních principů. Je to dobrovolnost, důvěra a důvěrnost, přeměna konkurence na kooperaci a neutralita. Blíže k objasnění význam těchto pojmů v mediaci:

- * dobrovolnost – strany si mediaci samy zvolí a dohoda na mediaci může tak být první vtažovkou v ochotě rodičů domluvit se i na jiných věcech; předpokládá se, že rodiče dodrží dohodu a výsledky této dohody budou realizovány;

- * důvěra a důvěrnost – rodiče musí důvěřovat nejen mediátorovi, ale i sobě navzájem; důvěrnost je charakteristickým znakem mediačního procesu;

- * přeměna konkurence a kooperaci – je předpoklad i kýžený výsledek mediace, cílem je vést strany k nalezení společného řešení;

- * neutralita – klíčovou zásadou je nestrannost mediátora, který musí být schopen pomoci rodičům nalézt východisko bez vnucování svých vlastních názorů, musí oběma rodičům věnovat stejnou pozornost.

Mediace končí dohodou stran, která není právně vynutitelná, avšak strany ji většinou chápou jako závaznou a řídí se jí.

V ČR působí od roku 1995 občanské sdružení – Společnost pro rodinnou mediaci, jehož cílem je snaha o efektivní využívání rodinné mediace při rozvodech rodičů s nezletilými dětmi. V roce 2000 vznikla Asociace mediátorů ČR, jejímiž členy jsou zkušení odborníci. Tato asociace vytvořila standardy poskytování mediačních služeb, etický kodex mediátorů a také systém vzdělávání a kontroly. Tím jsou, myslím, do budoucna vytvořeny příznivé podmínky pro širší poskytování a využívání rodinné mediace.

4.3. Řešení právní cestou

Prvenství mezi právními předpisy vztahujícími se k řízení o úpravě poměrů dítěte zaujímá *Úmluva o právech dítěte*. Ve článku 3 odst. 1 je v ní zakotven princip priority zájmu dítěte, který musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať již je tato činnost uskutečňována veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány. Článek 9 odst. 3 zavazuje stát k uznání práva dítěte, odděleného od jednoho nebo obou rodičů, na pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, pokud to není v rozporu se zájmy dítěte. S rozhodováním o poměrech dítěte souvisí také čl. 12 odst. 1, který ukládá zabezpečit dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají a věnovat jim patřičnou pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Na ustanovení Úmluvy navazuje právní řád ČR v *zák. č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí*, § 8 odst. 2 – „dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má právo pro účely sociálně-právní ochrany tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte.“

Listina základních práv a svobod ve článku 32 odst. 4 uvádí: „péče o děti a jejich výchovu je právem rodičů, děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči“.

Moje zkušenost je bohužel taková, že obecně formulovaných práv, zejména práva dítěte na slyšení se domáhají ti rodiče, kteří postupně dítě zmanipulovali tak, že zcela odmítá druhého rodiče.

Pro ilustraci uvádím jeden z nálezů Ústavního soudu, zveřejněných ve Sbírce zákonů (konkrétně pod č. ÚS 2150/07). Zde můžeme číst jednak názor matky, která ve svém dovolání mj. uvádí: „...nebyl vzat potaz názor dítěte na styk s otcem, kdy bylo popřeno právo na slyšení ... rozhodnutím soudů bylo zasaženo i do práva nezl. na lidskou důstojnost a na ochranu před zásahy do soukromého a rodinného život... tak by tomu bylo, byla-li by dcera nucena ke změně svého postoje k otci, resp. vystavena okolnostem, jež by měly změnu jejího názoru přivodit, z obsahu č. 9 odst. 3 Úmluvy o právech dítěte navíc vyplývá (jen) právo dítěte, odděleného od jednoho z rodičů, udržovat s ním pravidelné kontakty, nemůže proto jít dle m. o jeho povinnost...“; ale zejména jasné stanovisko Ústavního soudu: „...ani z čl. 12 Úmluvy nelze dovodit, že by názor dítěte, o kterém je v soudním řízení rozhodováno, byl pro soud zavazující a že by se od něj nemohl odchýlit, v opačném případě by totiž bylo jakékoliv soudní řízení nadbytečné, neboť by postačovalo, aby se všechny dotčené osoby a orgány dozvěděly o názoru dítěte a z něj by pak ve své činnosti vycházeli...; nelze připustit, aby úprava styku závisela pouze na libovůli či na momentálních možnostech a ochotě (neochotě) jednoho z rodičů, a to ať otce nebo matky nezl. dítěte; ...dle čl. 8 Úmluvy má každý právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence, pojem rodiny ve smyslu označeného článku se neomezuje pouze na vztahy založené na manželství a může zahrnovat další faktická „rodinná“ pouta, když spolu strany společně žijí mimo manželství; dítě vzešlé z takového vztahu náleží do této „rodinné buňky“ od svého narození a díky samotné skutečnosti tohoto narození; mezi dítětem a jeho rodiči tak existuje pouto zakládající rodinný život a „být společně“ je pro rodiče a jeho dítě základním prvkem rodinného života...“. Argumentace matky (viz výše) je ve sporech o porozvodový styk otce s dítětem typická.

Od 01.08.1998 je odděleno řízení o úpravě poměrů k nezletilým dětem od rozvodového řízení manželů. Smyslem této právní úpravy je jednoduchá úvaha: buď jste schopni se dohodnout nebo akceptovat rozhodnutí soudu o výchově vašeho nezletilého dítěte a budete rozvedeni, nebo nejste, a v tom případě na rozvod pro příštích pár let zapomeňte. (Hrušáková, 2001)

Dle zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, §§ 272 a 273, lze výkonem rozhodnutí vymáhat soudní rozhodnutí nebo soudem schválenou dohodu o výchově nezletilých dětí. Pokud byla bezvýsledně použita opatření v o.s.ř. směřující k výkonu rozhodnutí, je možné povinného rodiče trestně stíhat dle § 171 odst. 3 z.č. 140/1961 Sb., trestní zákon. Je-li bránění

ve styku s druhým rodičem trvalé a bezdůvodné, je kvalifikováno jako zásadní změna poměrů trvalého charakteru a je důvodem pro nové rozhodnutí o výchovném prostředí.

Novela zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, která nabyla účinností od 1. 8. 1998, v ustan. § 27 odst. 2 uvádí, že bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem, pokud je opakovaně bezdůvodné, je považována za změnu poměrů, vyžadující nové rozhodnutí o výchovném prostředí. Soudce pak v takovém řízení může zaujmout dva druhy postojů:

1. statický – dospěje k závěru, že dítě má zůstat v klidu, tedy pod vlivem rodiče, který programuje, klid je v zájmu dítěte, není možné jej z klidu vytrhávat (třeba násilím-exekučně), protože by utrpělo újmu, rozhodně menší než tu, že zapomene za svého druhého rodiče;

2. dynamický – bude se snažit zabránit dalšímu programování, což ve skutečnosti znamená dítě vytrhnout z dosahu programujícího rodiče, umístit je někam z jeho dosahu, zkusit obnovit vztah s druhým rodičem a zajistit dítěti, že v budoucnu bude mít rodiče dva a nejen jednoho, zde ovšem nastává problém – musí mít dítě kam umístit.

Kdo ale zodpoví otázku, která z těchto dvou variant je správná? Věci rodinné, vztahové či citové nemůže nikdy vyřešit soud, protože každé takové rozhodnutí bude tak či tak špatné – buď budou narušena práva dítěte nebo práva rodiče.

Možná, že kdyby několik rodičů bylo potrestáno – tak jak to ostatně ukládá zákon – a věc se medializovala, ostatní by si dali pozor. Zatím je však bránění druhému rodiči ve styku s dítětem v obecném povědomí beztrestné.

Jak vyplývá z výše uvedeného, zákonná úprava obsahuje nástroje, kterými se lze bránit v situaci, kdy jeden z rodičů brání druhému ve styku s dítětem. Především je však třeba apelovat na oba rodiče, aby se vytváření negativního postoje dítěte vůči druhému rodiči vyhnuli, neboť takové jednání závažným způsobem trvale narušuje zdárný vývoj dítěte a zpravidla se obrátí i proti rodiči či osobě, která manipulaci prováděla.

Pro zajímavost uvádím některá další stanoviska odvolacích soudů a Ústavního soudu, která se vztahují k výkonům rozhodnutí o výchově nezletilých dětí:

I.) usnesení Městského soudu v Praze, č.j. 25Co 98/97 ze dne 24.03.1997

... v souzené věci existuje vykonatelné rozhodnutí...námitka matky, že děti s otcem nechťejí samy jít z vlastního rozhodnutí...je nevýznamná. Ona jako převážně působící na výchovu dcer a tedy i jejich postoj k otci, je naopak povinna vést děti k pozitivnímu vztahu k otci, a to bez ohledu na svlů případný negativní vztah k němu. Pokud by totiž nebyla schopna děti po

této stránce výchovně zvládnout, měl by soud zvážit, s ohledem na zájem zdravého vývoje dětí, zda by nemělo dojít ke změně výchovného prostředí...“

II.) nález Ústavního soudu III. ÚS 125/98

„... řádná výchova nezletilých dětí po rozpadu rodiny vyžaduje od obou rodičů přiměřený a odpovědný přístup nejen k sobě navzájem, ale především a zejména též péči o citový, rozumový a mravní vývoj dítěte. Po rozpadu rodiny s nezletilými dětmi nejen etika příbuzenských vztahů, ale i zákon zavazuje děti k povinnosti své rodiče ctít a respektovat (§ 35 zák. č. 94/19963 Sb., o rodině, v platném znění), zatímco rodičovská zodpovědnost je přikázána oběma rodičům (§ 34 ZOR)...“

III.) usnesení Krajského soudu v Českých Budějovicích, č.j. 5Co 2662/99 ze dne 23.11.1999

... matka (resp. rodič, kterému je dítě svěřeno do výchovy) ... musí vést děti k povinnostem, které jim ze zákona náleží. Z ustanovení § 35 ZOR vyplývá povinnost dítěte své rodiče ctít a respektovat. I k této povinnosti proto musí matka své děti vést bez ohledu na vztahy, které existují mezi ní a druhým rodičem. Pokud tak nečiní, nedává před dětmi najevo svoje přání, aby se děti s otcem stýkaly a naopak nechává názor pouze na dětech, aby samy zaujaly stanovisko ke styku s otcem, neplní řádně svoji povinnost ve výchově nezl. dětí. Jestliže je důsledkem takového jejího chování neuskutečňování styku otce s dítětem, je na místě ukládání pokut matce ve smyslu § 273 odst. 1 o.s.ř. ... Na adresu matky je nutno uvést, že nestačí za současné situace pouhé vysvětlování ze strany matky o nutnosti styku s otcem, ale je potřeba, aby matka před dětmi dala najevo své přání, aby se děti s otcem stýkaly, a to tak, aby jako opravdové přání děti její stanovisko také chápaly ...“

IV.) usnesení Krajského soudu v Hradci Králové, č.j. 25Co 187/2002 ze dne 30.05.2002

... nerealizaci styku nezl. dítěte s rodičem nelze zásadně omlouvat tvrzenou nechutí dítěte k takovému styku. Je třeba uvést, že matka jako osoba, které je nezl. svěřen do výchovy, je povinna nezl. ke styku řádně připravit. Taková příprava je dána nejen materiální přípravou ke styku (tedy fyzickou přítomností dítěte na stanoveném místě a náležitým materiálním vybavením), ale rovněž přípravou psychickou, tedy pozitivním naladěním dítěte na nastávající styk. Jestliže rodič není takové řádné přípravy schopen, bylo by lze v tomto spatřovat jeho výchovné selhání, které však nemůže v žádném případě zapříčinit nerealizaci styku ...“

V.) náleží Ústavního soudu II. ÚS 554/04

... podle přesvědčení Ústavního soudu zájem dítěte vyžaduje, aby se na jeho výchově výrazněji podílel i otec – tedy prvek mužský – který se schopen napomáhat dítěti vhodnou formou i se školní prací a nezastupitelným způsobem se podílet na jeho postupně se vyvíjející životní orientaci ...“

4.4. Dílčí závěry

Otcové, kterým jejich bývalé partnerky brání ve styku s dětmi, se často dopouští chyby tím, když doufají ve změnu a řešení situace po dobrém, vyčkávají a odkládají vymáhání kontaktu. Vystavují tak dítě i sebe nebezpečí, že oslabení vztahu i případný posilovaný a programovaný negativní postoj dítěte se dostane do takového stádia, kdy bude nevratný a styk bude nutno omezit vzhledem k psychickému stavu dítěte. Je tedy nutné jednat okamžitě a hned po prvních zmařených setkáních se razantně domáhat práva účinným způsobem.

Dne již bývalý prezident Soudcovské unie Jaromír Jirsa na tiskové konferenci na téma „Dítě mezi paragrafy“, pořádané v únoru 2007 konstatoval, že exekuce spočívající v odebrání dítěte tomu, kdo je ohrožuje, musí být v našem právním řádu zachována. Stát nemůže a nesmí mlčky asistovat svévoli jednoho z rodičů. Musí však být vytvořeny podmínky pro to, aby taková exekuce byla co nejcitlivější. Nepomohou alibistické instrukce, jak má soud obecně při exekuci postupovat, ale je nutné koncipovat exekuce odebráním dítěte nově a jinak než dosud. Návrh Soudcovské unie počítá s vytvořením centralizovaného celorepublikového pracoviště, jež by mělo roli jakési „jednotky rychlého nasazení pro odebrání dítěte“. Působili by v ní specialisté na krizové situace, dětské psychiatry, psychologové, pediatry, mediátoři a další odborný personál, který by postupovat ve spolupráci s vybranými a zvláště vyškolenými úředníky. Odnětí dítěte se musí konat zásadně bez přítomnosti rodičů a musí k němu docházet z jiného místa, než je místo bydliště. Soud by měl napříště exekuci pouze povolit nikoliv provádět – realizace by vždy byla na posouzení výše uvedených odborníků. Otázkou je také umístování dětí, které se stávají oběťmi rodičovských konfliktů, do tzv. vhodných zařízení. Existuje sice seznam takových zařízení, avšak je sporné, zda jsou opravdu všechna k uvedenému účelu plně použitelná. Je však nasnadě problematičnost silících snah po právní

regulaci intimních rodinných vztahů a na místě je úvaha, zda právo může nahradit rodinná pravidla.

Terapeutická práce s rodinami, ve kterých jsou vleklé spory o děti, je pro terapeuty i rodiny obtížná, ale velmi významná. Rizika, plynoucí pro děti z dlouhodobých sporů mezi rodiči, jsou závažná a ve hře je jak současný život dítěte včetně zdravotních rizik dlouhotrvajících stresů, tak i jejich budoucí partnerství a rodičovství. V rámci rodinné terapie lze navozovat jiný nežli válečnický jazyk, který slyšíme u opatrovnických jednání (vyhrát, porazit, protivník...) a lze zde také navodit jinou – nekonfrontační – atmosféru, než jaká panuje v soudní síni. K využití rodinného poradenství, případně připuštění možnosti rodinné terapie, je nutno rodiny motivovat, v krajním případě i nutit. Jednou z možností, jak přimět rodiče, aby se snažili problémy řešit, je využití § 12 zák. č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, kdy obecní úřad může uložit rodičům povinnost využít odborného poradenského zařízení. Využitím této možnosti lze v některých případech dosáhnout zkorigování vztahů nezletilých dětí k oběma rodičům tak, aby děti byly co nejméně poškozeny jejich rozchodem. Jde zejména o případy, kdy v době rozchodu nebo po něm jeden z rodičů, častěji matka, brání druhému rodiči ve styku s dětmi tak dlouho, až se děti samy odmítají s druhým rodičem stýkat. Návštěvou rodinné poradny lze za pomoci psychologa aplikovat asistované setkávání, které napomůže k nastartování vztahu mezi dítětem a „odcizeným“ rodičem. Rodiče i dítě musí psychologovi důvěřovat. Lze však oprávněně pochybovat o tom, jaký efekt může mít terapie, která je klientům „nařízena“ orgánem sociálně-právní ochrany či soudem. Přínosná snad může být pouze tehdy, pokud ji klienti dosud odmítali z důvodu nedostatku informací nebo předsudků. Mediace je alternativní metodou při řešení sporů, která pomáhá snižovat překážky v komunikaci. Má své zásady, principy a fáze, které mediátorovi umožňují celý proces úspěšně realizovat. Mediátor vystupuje jako osoba nezávislá a nezaujatá, která rodičům pomáhá hledat společná reálná řešení v bodech, které mezi nimi způsobují konflikt. Úspěch rodinného poradenství i mediace závisí vždy na vnitřní motivaci rodičů. Hlavním cílem je naučit členy rodiny mluvit o problémech, podporovat konstruktivní domluvu mezi nimi, nalézat konkrétní řešení. pomocí dětem pochopit rozchod rodičů a maximální možnou měrou snížit následky stresu.

V praxi se s využitím rodinného poradenství či služeb mediátora setkáváme dosud velmi sporadicky. V lidech je totiž stále zakořeněna přesvědčení, že problémy párové komunikace zvládnou sami, že nikomu cizímu do jejich problémů nic není a stejně by jim nepomohl.

Závěr

Výchozím bodem nezdravého vývoje je vždy selhání rodičovského páru, který se neumí slušně rozejít a vyloučit dítě ze svých sporů. Důvodů k očernování mohou mít rodiče celou řadu, např. snahu začít nový život a vymazat minulost včetně druhého rodiče, touha být jediným člověkem, který bude mít vliv na výchovu nebo strach, že dítě bude mít radši bývalého partnera. Pak dochází k vleklým soudním sporům, v nichž se „zavržený-odcizený“ rodič marně domáhá svých práv a postupně propadá beznaději. Snaha vynutit si přístup k odpíranému dítěti se u něj časem může vyvinout až v posedlost, jejímž projevem jsou stále další stížnosti nebo návrhy žalob. Ty mohou popouzet soudce opatrovnických soudů a orgány sociálně-právní ochrany dětí, které jejich vlastní nemohoucnost přiměť rodiče k rozumnému chování a vytrvalý tlak postižené strany na přijetí opatření v její prospěch, začíná obtěžovat a může v nich i vypěstovat podjatost vůči „zavrženému-odcizenému“ rodiči, se kterým začnou nakládat jako s kverulantem. Druhý rodič obvykle využívá neklidu, vyvolávaného v jeho domácnosti doprovodnými jevy opatrovnického řízení, a to tak, že se dovolává opory dítěte proti „narušiteli klidu“ a všemožně narušuje zbytky vztahu k němu. Svědectví takto postiženého dítěte se často stává nástrojem proti zavrženému rodiči, kterému bývá soudem odepřen přístup k dítěti.

Obecně je možno říci, že dítě pro svůj zdravý vývoj potřebuje žít v každodenním společenství s oběma rodiči. Vzpomínky z dětství a na dětství si neseme celý život s sebou. Jsou součástí naší osobnosti a pomáhají utvářet naši psychiku. Nejlepší věc, kterou mohou rodiče pro své děti udělat, je umožnit mu co nejčastější styk s oběma tak, aby bylo možno udržovat kvalitní a vřelé vztahy. To je však možné pouze při dobré vůli rodičů. Mediace je vhodnou alternativou k řešení rodinných sporů – jde přece především o ochranu zájmu nezletilých dětí. Současně je nutné dbát také na prevenci. K tomu by mělo přispět častější využívání mediace, pomoci specialistů, psychologů. Odborná pomoc může prospět nejen rodičům, ale zejména jejich dětem, může celé rodině pomoci zvládat rodinné krize.

Mám za to, že rozbor mnou uvedených případů ukazuje, že jestliže již dojde k situaci, kdy je jeden rodič (zpravidla otec), násilně oddělen od dítěte a nemá možnost se podílet na jeho výchově, má to vždy negativní následky na chování dítěte. Dítě, které je pasivním divákem nechutného zápasu mezi rodiči, si pro svoji budoucnost snadno vytvoří názor, že normy a

zákony se mohou beztrestně překračovat. Z toho plynou i potíže s uznáním autority učitelů a vychovatelů. Jestliže rodič, který má dítě svěřeno do péče, naváže a udrží nový harmonický partnerský vztah, plyne z toho užitek i pro dítě, které se se svým druhým rodičem nemůže stýkat. Čím mladší dítě je, tím spíše citově přijme příchod nevlastního rodiče do rodiny. Zejména chlapec bude patrně vítat přítomnost dospělého muže v domácnosti. A fyzická přítomnost mužského vzoru, někoho, s kým by se mohl pozitivně identifikovat prospěje zejména chlapcům. Pozitivní je samozřejmě i vliv na dívky, ale vzhledem k tomu, že všechny uvedené případy se týkaly chlapců, těmito vlivy se v práci nezabývám.

Mohu tedy shrnout jakési zásady pro snadnější vyrovnání se dítěte s rozchodem rodičů. Je to především *dostatečný kontakt s každým z rodičů* tak, aby dítěti bylo umožněno udržovat vztahy s oběma, a to na vysoké kvalitativní úrovni – dítě nesmí rozvodem ztratit jednoho z rodičů. Rodič, jemuž byly děti svěřeny do péče, má nejen slovy, ale i svým chováním podporovat jejich kontakt s druhým rodičem. Dále je důležitý *kooperativní, co nejméně konfliktní vztah mezi rodiči*, což je patrně nejobtížnější požadavek na rozvedené rodiče, ale také to nejlepší, co mohou pro své dítě udělat. Jsou-li rodiče schopni jednat s cizími lidmi s běžnou mírou slušnosti, pak – v zájmu svých potomků - se mohou snažit o stejně slušnou komunikaci se svými bývalými partnery. Rodiče by se měli postarat o to, aby došlo jen k nezbytnému *minimu změn, týkajících se dítěte*. Je-li to jen trochu možné, dítě by mělo zůstat ve svém prostředí, aby mohlo navštěvovat stejnou školu a nepřišlo o své přátele. Pokud rodiče nežijí ve snadno dosažitelné vzdálenosti, dojde s největší pravděpodobností ke ztrátě častého pravidelného kontaktu s jedním rodičem. Důležitý je také *vhodný systém podpory od okolí pro děti* – zejména od širší rodiny, kdy prarodiče a ostatní příbuzní mohou dětem nabídnout stabilizaci důvěry ve vztahy, která u dětí byla narušena rozvodem rodičů, popř. mohou dětem nabídnout bezpečné útočiště před vzájemným nepřátelstvím rodičů. V neposlední řadě je třeba, aby oba rodiče používali správně výchovné metody – vřelou, pevnou a důslednou výchovu. Taková výchova vede k vyšší sebeúctě, zralosti a společenské odpovědnosti dětí.

Na závěr lze konstatovat, že pokud se rodiče podráží, dítě neví, s kým se identifikovat, koho respektovat, komu věřit. Ukážou-li, že při výchově dítěte mohou spolupracovat i v případě, že spolu nemohou žít, mají jejich děti pocit, že jsou chráněny a to jim umožní nejen pokračování v identifikaci s oběma rodiči, ale také možnost dalšího relativně neproblémového vývoje.

Soudím, že z uvedených teoretických poznatků i předložených kasuistik se podařilo potvrdit důležitost přítomnosti obou rodičů při výchově dětí a prokázat, že snaha rodiče programovat dítě proti druhému negativně působí na zdárný vývoj dítěte.

Resumé

Ve své bakalářské práci se věnuji tématu rozpadu rodiny v důsledku rozchodu rodičů a vlivu vleklých neshod rodičů o úpravě rodičovské zodpovědnosti na vývoj osobnosti dítěte. Poukazuji zde na důležitost osoby otce v životě dítěte a na nezastupitelnou roli otců ve vývoji osobnosti každého z nás. Cílem práce je dokázat, že dlouhodobý a konfliktní rozvod a následné „boje o dítě“ ohrožují psychické zdraví dítěte v krátkodobé i dlouhodobé perspektivě a že pro zdárný vývoj dítěte je důležitý kontakt s oběma rodiči. Mým cílem byl nejen popis problematiky, ale i snaha poukázat na negativní jevy, které ovlivňují vývoj osobnosti dítěte v souvislosti s rozpadem rodiny a naznačení možností řešení a prevence podobných jevů.

V první kapitole se věnuji vlivu rodinného prostředí na vývoj osobnosti dítěte, zdůrazňuji význam otce pro zdravý rozvoj dětské osobnosti, dále se zabývám popisem důsledků rozpadu rodiny a pojednávám o jednotlivých typech úpravy poměru k nezletilým dětem po rozpadu rodiny (svěření do péče jednoho z rodičů, společná péče, střídavá péče). Před shrnutím dílčích závěrů kapitoly se soustředím na popis kritérií podstatných pro posouzení výchovných předpokladů rodičů.

Druhá kapitola obsahuje rozbor možných problémů styku rodiče s dítětem po soudní úpravě rodičovské zodpovědnosti, jako je bránění ve styku, popouzení nebo přímo vytvoření syndromu odcizeného rodiče. Syndrom odcizeného rodiče (PAS) je v posledních letech jedním z nejzávažnějších a bohužel rozšiřujících se následků rozpadu rodiny. Postup při programování dítěte a jeho odcizování druhému rodiči je ve všech případech podobný. Liší se snad jen zanícením a hloubkou nenávisti mezi rodiči. Jednou z podkapitol jsou kasuistiky tří dlouhodobých případů sporů o děti, kterými jsem se dlouhodobě zabývala jako kolizní opatrovník v rámci činnosti oddělení péče o děti městského úřadu.

Možným dopadům rozpadu rodiny na školní úspěšnost a chování dítěte se zabývám ve třetí kapitole. Tato kapitola je rozčleněna dle věkových kategorií, ve kterých lze vysledovat změny v postojích dětí k rozvodu.

Čtvrtou kapitolu věnuji možnostem řešení sporů mezi rodiči (rodinné poradenství, mediace, řešení právní cestou). Zejména rodinné poradenství a mediace jsou z mého pohledu nejprospěšnější pro urovnání konfliktů mezi bývalými partnery. Řešení právní cestou, tedy soudní či trestní řízení, vyvolá u protistrany spíše vztek a odvetu než ochotu ke spolupráci.

V závěru práce se soustředím na shrnutí a vyhodnocení všech poznatků se zaměřením na to, zda bylo dosaženo cíle práce.

Anotace

Magda Petřů. **Vysoká rozvodovost a její vliv na osobnost dítěte**. Brno, (bakalářská práce). Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Fakulta humanitních studií, Institut mezioborových studií, 2009, 54 stran.

Tato práce je věnována tématu rozpadu rodiny v důsledku rozchodu rodičů a vlivu vleklých neshod rodičů o úpravě rodičovské zodpovědnosti na vývoj osobnosti dítěte. V jednotlivých kapitolách se zabývám popisem možných problémů po rozchodu rodičů, vlivem těchto problémů na osobnost dítěte a možnostem řešení sporů mezi rodiči. Cílem práce je nejen popis problematiky, ale především snaha poukázat na negativní jevy, které ovlivňují vývoj osobnosti dítěte v souvislosti s rozpadem rodiny a naznačení možností řešení a prevence podobných jevů.

Klíčová slova

Rodina, osobnost, dítě, otec, péče po rozvodu, úprava styku, spory o úpravu rodičovské zodpovědnosti, kritéria výchovných předpokladů, bránění ve styku, syndrom odcizeného rodiče, chování a školní úspěšnost dítěte, rodinné poradenství, mediace, řešení právní cestou.

Annotation

Magda Petřu. **High divorce rate and it's influence on children's personality**. Brno, (bachelor work). Univerzita of Tomáš Baťa, Zlín. Fakulta humanitních studií, Institut mezioborových studií, 2009, 54 pages

This work is focused on family breakdown as a result of separation of parents and the impact of protracted disagreements of parents to adjust the parental responsibility for the development of the child. In each chapter I am dealing with the description of potential problems after the separation of parents, the influence of these problems on the child's personality and potential resolution of the dispute between the parents. The aim of this work is not only a description of the issue, but also attempt to highlight the negative effects that influence the development of the child's personality in the context of the disintegration of families, and indicate the possibility of solution and prevention of such phenomena.

Keywords

Family, personality, child, father, care after divorce, amendment to contact, suit for parental rights, criteria for allowance possibility, contact obstruction, parental alienation syndrome, behaviour and succes at school, family consuelling, mediatory, legal procedure.

SEZNAM LITERATURY

- Bakalář, E. Rozvodová tematika a moderní psychologie, Praha: Karolinum 2006
ISBN 80-246-4089-2 124 str.
- Černá, P. Rozvod, otcové a děti, Praha: Eurolex Bohemia 2001
ISBN 80-86432-10-6 114 str.
- Eliot, J.;
Place, M. Dítě v nesnázích-prevence, příčiny, terapie, Praha:Grada Publishing 2002
ISBN 80-247-0182-0 206 str.
- Gardner, R. A. Syndrom zavrženého rodiče, Praha: JAN 1996
ISBN 80-8559-22-X 102 str.
- Gjuričová, Š.;
Kubička, J. Rodinná terapie;systemické a narativní přístupy, Praha:Grada Publ. 2003,
ISBN 80-247-0415-3 178 str.
- Hrušáková, M. Manželství a paragrafy, Praha:Computer Press 2000
ISBN 80-7226-409-5 83 str.
- Hrušáková, M. Rozvod a paragrafy, Brno:Computer Press 2001
ISBN 80-7226-477-X 103 str.
- Kraus, B. Základy sociální pedagogiky, Praha: Portal 2008
ISBN 978-80-7367-383-3 215 str.
- Matějček, Z.;
Dytrych, Z. Krizové situace v rodině očima dítěte, Praha: Grada Publishing 2002
ISBN 80-247-0332-7 128 str.
- Matějček, Z.;
Dytrych, Z. Přestali jste být manželi, ale zůstáváte rodiči, Praha: H+H 1992
ISBN 80-85467-53-4 16 str.
- Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť, Praha:Sociologické nakladatelství
SLON 1993, ISBN 80-901424-7-8 124 str.
- Novák T. Rodičovské judo, Dítě během rozvodového řízení,
Praha: Grada Publishing 2000 ISBN 80-247-000-2-6 90 str.
- Nucová, P. Vliv rozvodovosti rodičů na sňatečnost dětí – diplomová práce,
PedF MU Brno, 2006
- Ryšánková M. Děti, rodiče a rozvody - časopis Psychologie dnes 8, 2002, s. 20-21
- Řezáč, J. Sociální psychologie, Brno:Paido 1998
ISBN 80-85931-48-6 268 str.
- Smékal, V. Pozvání do psychologie osobnosti (Člověk v zrcadle vědomí a jednání)
Brno: Barrister et Principal 2002 ISBN 80-85947-80-3 524 str.
- Sobotková, I. Psychologie rodiny, Praha: Portál 2001
ISBN 80-7178-559-8 176 str.
- Teyber E. Děti a rozvod, Praha: Návrat domů 2007
ISBN 978-80-7255-163-7 227 str.
- Warshak, R. A. Revoluce v porozvodové péči o děti, Praha: Portál 1996
ISBN 80-7178-089-8 237 str.
- Warshak, R.A. Rozvodové jedy, Praha: Triton 2003
ISBN 80-7254-439-X 389 str.
- Žemličková, K. Rozvod manželů s dětmi – diplomová práce, PF MU Brno, 2006

Listina základních práv a svobod

Úmluva o právech dítěte

zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění (ZOR)

zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění

zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v platném znění

zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, v platném znění